https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en
Journal of Historical Researches
E-ISSN: 2476-3306
Document Type: Research Paper
Vol. 14, Issue 1, No.54, Summer 2022
Received: 13/07/2022 Accepted: 24/01/2023

Examining the Changes in the Sheriffs of the Mamasani Javid Tribe in the Qajar Period Based on New Local Documents and Cemetery Petroglyphs

Aref Eshaghi
Ph.D. in History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
eshaghi.aref@gmail.com

Ali Akbar Ja'fari *
Assistant professor in History Department, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
a.jafari@ltr.ui.ac.ir

Abstract

The Javid tribe is one of the four tribes of the Lor Mamasani Union of Fars. This clan lived with Rostam, Dushman Ziyari, and Bekash clans in the northwest of Fars. Their tasks were leadership, cohesion, and support of the public in political and social developments. The management system among them somehow showed the tribe's management style in this union. This system always underwent changes due to reasons, such as the competition for the post of sheriffdom and involvement of central government agents in the selection of sheriffs. Considering the importance of changing the sheriffs of the Javid clan and people's actions in the mentioned region in the socio-political stances of the Mamasani tribe and the way the events were influenced by their actions, this research aimed to investigate the influence of government officials in the process of changing the sheriffs of the Javid tribe and the people's reactions. Regarding these governmental changes during the Qajar period, Javid

*Corresponding author

2322-5181/ © 2023. Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC-BY-NC-ND 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

https://doi.org/10.22108/jhr.2023.134211.2378
20.1001.1.20086253.1402.15.1.2.5

intended to answer this question: which people or families in the post of sheriffdom underwent a rise and fall caused by the change of sheriffs in Javid tribe? The research investigated this issue based on a library method with the help of new documents belonging to some local families and through the comparative study of the gravestones of the families of the management station in this area and interviews with people, who were knowledgeable about the issues of the area.

Introduction

Throughout history, the tribes and nomadic population of Iran have always been a significant part of Iranian society. Until the middle of the 14th century of Hijri, it included about a quarter of Iran's population. They played an effective role in many political, social, and economic developments. Most of the Iranian governments during the Islamic period were formed by these people. In the contemporary period, tribes have played a major role in political, social, and economic events. The most important reason for this was the tribal military power based on mutual relations between local leaders and common people. In the social structure of tribes, local leaders, Kodkhodayans and Rish Sefids, were the first core of leadership in adopting the strategies and decisions of Ili support. Other classes that played a more social mobilization role in tribal reactions were placed in lower ranks. In this regard, it should be said that when the local leaders moved against the public interests in pursuit of their personal interests, the local social contexts were put in a reactive position and then moved out of the reactive position. Through this collective movement, they adopted a single political behavior based on tribal or regional reaction to achieve cohesion by not following the tribal leaders. The tribal movements of some clans of Mamsani tribe against the Qajar government were a function of such tribal actions. Based on this, the set of conflicts between the governments and the Memsani tribes and tribes caused confrontations with the central government and conflicts between these tribal communities and the policies that the rulers adopted to monitor them. The election of sheriffs in Taifah Javed from among the most influential khans in political, military, economic, and social terms was done by government agents. In fact, the sheriff was the "khan" of the khans and people of every tribe. In Mamsani clans, sheriffs were often appointed. Also, there was no clerical position in this tribe, while its absence was considered a major social political weakness of the tribe system because this structure led to the selection of a single leadership for making the unity and cohesion of the said tribe against external threats and solving problems and disputes within the tribe. Moreover, the security of this province could be ensured. The reason for the absence of the position of Ilkhani in the Mamsani tribe was the policy approach of the Qajar and British governments for leading the collapse of the cohesion and unity of the Mamsani tribe. This disconnection caused overlapping of the language, race, and culture of the Mamseni region with those of the surrounding areas, as well as differences and rivalries within the tribes.

Materials and Methods

In this study, library, documentary, and field study methods were used to explain changes of the sheriffs of the Mamasani Javid tribe in the Qajar period based on new local documents and cemetery petroglyphs. To this aim, the researchers used private unclassified documents obtained from local informants besides conducting interviews with them.

Discussion of Results and Conclusions

The results showed that the administration of the Javid clan was centered on Kodkhoda until the time of Baqer Khan during the Zandiya period. The ancestors of the sheriffs of this district had military careers. However, during the Qajar era, the Mamsani clan's police system underwent drastic changes under the influence of such factors as enmity with the central government, intervention of the Bushehri family, and rivalry and conflict with the Qashqai leaders. These changes caused the removal of a large number of sheriffs and dependence of the emerging Khanin. In the Javid tribe, with the murder of Baqir Khan Javidi committed by the people of Javid Leh Leh due to the rebellion against Zandiyeh and possible support of the Qajars, a new generation emerged in the family of the sheriff of

this district in the field of sociopolitical developments of the tribe. According to the local documents available to the people of the region and comparison of cemetery petroglyphs, the system of administrative sheriff of the Javid clan changed again to the system of codkhodas with the arrival of Qaid Khosrow and implementation of contracts and management of clan affairs in the hands of Kodkhodas and Rish Sefids later. Of course, the police position of the mentioned family continued its political and social life in a weakened state and was respected by the people. The transfer of properties of Momsani region and Javid clan to Moin al-Tajjar Bushehri and his involvement in the political and social developments of the region caused clan differences, social dissension, and competition of the Kalantari family in the appointment of the director of Ili. These differences led to war, bloodshed, and fratricide in this clan. After the end of the Kadkhodasalary era in the competition of the Khani families to reach power following Shahbazkhani's descendants, the Rostam Khani family entered the managerial position of the clan and Reza Qoli Khan, the son of Azad Khan, was killed in a conspiracy. In the rivalry between the sons of Qaidelhil in the fight between Ismail Khan and Morteza Qoli Khan, this rivalry became more intense. The support of Javid Mahori's Kadkhodas to Morteza Qoli Khan made this conflict and competition more inflamed and finally led to the murder of Morteza Qoli Khan committed by by Ismail Khan. The Qajars repeatedly changed the number of police positions between Ismail Khan and Khan Baba Khan by taking bribes. In Zali Khan's fight with Ismail Khan, these same Qajars once again restored Rostam Khan's descendants to power. As mentioned, the occasional support of the Bushehari family, as well as their discord, led to the split of the Javed clan into two factions, Mahori and Leh. The removal of Iskandar Khan from the circle of power and competition and the leadership of Khalil Khan over the Mahori clan and Fethullah Khan over the Javed Lelah section made the beginning of a social break in the Javid clan. This separation made the future of this clan face a dark horizon when faced with issues, such as British agents, Qajar government agents, and Qashqai leaders.

Keywords*:*
Qajar Govrnment, Mamasani, Kalantari, Javid Tribe

References

1. Abrahamian, Y. (1998). *Iran between Two Revolutions*. Translated by Kazem Firoozmand. Twelfth Edition. Tehran: Markaz Publication.
2. Estakhri, A. I. (1989). *Masalak and Malikas*. Tehran: Scientific and Cultural Publication.
3. Akasheh, E. (1986). *Tarikh Bakhtiari*. Tehran: Yassavoli Publication.
4. Asadpour, H., & Eshaqi, A. (2014). Re-analysis of the Dimensions of the Confrontation between the People of Mamasani and Moin al-Tojjar Bushehri based on Newly Found Local Documents. *Journal of Historical Research*, *6*(2).
5. Asadpour, H., & Eshaqi, A. (2014). The Importance of Mamasani Geography and its Civilizational Role in the Persian Gulf. *Journal of History of Islamic Culture and Civilization*, *5*(17), 115-143.
6. Asadpour, H., & Eshaghi, A. (2013). Researching the dimensions of the confrontation between the elderly people and the Bushehri merchants based on new local documents. *Journal of Historical Research*, *6*(22).
7. Baring, W. (1882). *Reports on a journey to Shushtar, Dizful, Behbahan, and Shiraz*. Tehran: (n.p).
8. Eghtedari, A. (1981). *Khuzestan, Kohgilouye and Mamsani*. Tehran: National Antiquities Association.
9. Falsafi, N. (1958). *Life of Shah Abbas I*. Volume 2. Tehran: University of Tehran Press.
10. Fathi, Kh. (2010). *Golestan in the transition of time*. Shiraz: Sasan Publication.
11. Fathinejad, N. (2014). *Memories of Nasrollah Khan Fathinejad*. Shiraz: Navid Publication.
12. Flanden, E. (2004). *Journey to Iran*. Translated by Hossein Noor Sadeghi. Tehran: Eshraqi Publication.
13. Garmroudi, M. F. (1991). *Mamasani Travelogue*. Second Edition. Tehran: Mostofi Publication.
14. Ghafari Kashani, A. (1990). *Gulshan Murad*. Tehran: Zarin Publication.
15. Habibi Fahliani, H. (1992). *Mamasani in the Passage of History*. First Edition. Shiraz: Navid

Publication.
16. Hosseini Fasaei, H. (2009). *Farsnameh Naseri*. Fourth Edition. Tehran: Amirkabir Publication.
17. Ilami, B. (2013). *Political and Social History of Mamasani*. Shiraz: Adib Publication.
18. Istakhri, A. (1961). *Masalak va Mamalak*. Tehran: Bongah-e Tarjomeh and Nashr-e Ketab.
19. Jangnameh Kashm (n.d). *Microfilms.* Central Library of Tehran University.
20. Layard, S. (1988). *Layard's travel book (early adventures in Iran)*. Translated by Mehrab Amiri, Tehran: Vahid Publication.
21. Le Strange, G. (1985). *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timur*. Translated by Mahmoud Erfan. Second Edition. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
22. Majidi Koraei, N. M. (1992). *History and Geography of Mamasani*. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
23. Mir Jafari, H., & Hashemi Ardakani, M. (1974). Shah Tahmasb Safavid's Decree to Maulana Razi al-Din Mohammad. *Journal of Historical Studies*, *9*(2), 95-110.
24. Mann, O. (1910). *Die Mundarten der Lur-Stamme im Sudwestlichen Persien*. Berlin.
25. Moghaddasi, A. M. A. (1982). *Ahsan Al-Taqasim Fi Ma'rifah Al-Aqalim*. Translated by Ali Monzavi. Tehran: Iranian Authors and Translators.
26. Monteith, W. (1857). *Notes on the Routes from Bushehr to Shiraz*. Royal Geographical Society of London.
27. Mousavi Nami Esfahani, M. S. (1984). *Tarikh Giti Gosha*. Tehran: Iqbal Publication.
28. Oberling, P. (2004). *Qashqai Nomads of Fars*. Translated by Farhad Tayibipour. Tehran: Shiraz Publication.
29. Razmara, H. A. (1951). *Geographical Culture of Iran*. Tehran: Geographical Department of the Army Headquarters.
30. Reza Gholi Mirza (1967). *Travelogue of Rezagholi, Vice Chancellor of Fars.* Tehran: Tehran University Press.
31. Sepehr, M. M. (1998). *Naskh al-Tawarikh*. Tehran: Amir Kabir Publication.
32. Shahshahani, S. (1980). A Look at the History of Mamasani Khans. *Ayandeh Journal*, *6*.
33. Vaqaye al-Ittifaqiya (1983). *A Collection of Reports by British Cryptographers in the Southern Provinces from 1913 to 1943.* Tehran: (n.p).
34. Valeh Qazvini Esfahani, M. Y. (2001). *Iran during the time of Shah Safi and Shah Abbas II*. Tehran: Association of Culture and Cultural Heritage.

Interviews

35. Interview with Iraj Karimi, the son of Mullah Behzad, one of the government officials and head of Misarbi Javid's clan, interview place, Shiraz, interview date: 6/12/2018.
36. Interview with Reza Zarei from Tang Pehnai Javed family in Kolestan, interview place Shiraz, interview date 7/11/2013.
37. Interview with Khanqoli Rezazadeh, a resident of Padraz village, son of Shahbazkhani, place of interview Padraz Javid, interview date 11/15/2013.
38. Interview with Ali Javadan, a member of the Javadani family, descendants of Rahim Khani, Murki Javaid interview place, interview date 6/25/1400.
39. Interview with Kazem Azadi from the Azadi family, descendants of Rostam Khani, interview place Noorabad Mamsani, interview date 6/27/1400.

پژوهش‌های تاریخی
سال پانزدهم شماره اول (پیاپی ۵۷)، بهار ۱۴۰۲، ص ۵۰-۱۷
تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۴/۲۲ ، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۴

مقاله پژوهشی

بررسی و تبیین تغییرات کلانترهای طایفهٔ جاوید ایل ممسنی در دورهٔ قاجار با تکیه بر اسناد نویافتهٔ محلی و سنگ‌نگاره‌های گورستانی

عارف اسحاقی، دکترای تخصصی تاریخ محلی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
eshaghi.aref@gmail.com
علی‌اکبر جعفری*، دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
a.jafari@ltr.ui.ac.ir

چکیده

طایفهٔ جاوید، از طوایف چهارگانهٔ اتحادیهٔ لُر ممسنی فارس است. نظام کلانتری بین آنها، که وظیفهٔ آن رهبری، انسجام و معاضدت عامهٔ مردم در تحولات سیاسی-اجتماعی بوده است، به‌نوعی سبک مدیریت ایلی را در این اتحادیه نشان می‌دهد. این نظام به دلایلی ازجمله رقابت بر سر منصب کلانتری و دخالت کارگزاران حکومت مرکزی در انتخاب کلانترها، همواره دچار تغییر و گذار بوده است. با عنایت به اهمیت موضوع تغییر کلانترهای طایفهٔ جاوید و کُنش [1] مردم این منطقه در موضع‌گیری‌های سیاسی-اجتماعی ایل ممسنی و چگونگی رویدادها در مقابل این کنش، این پژوهش با هدف بررسی تأثیر کارگزاران حکومتی در فرآیند تغییر کلانترهای طایفهٔ جاوید ایل ممسنی و واکنش‌ها نسبت‌به این تغییرات حکومتی در دورهٔ قاجار، قصد آن را دارد تا به این پرسش پاسخ دهد: تغییر کلانترها در طایفهٔ جاوید باعث ظهور و افول چه افراد یا خانواده‌هایی در منصب کلانتری شد؟ این پژوهش به شیوهٔ مطالعهٔ کتابخانه‌ای با تکیه بر اسناد نویافتهٔ متعلق به برخی خانواده‌های محلی و مطالعهٔ تطبیقی سنگ‌نگاره‌های گورستانی خانوادهٔ کلانترهای این ناحیه و مصاحبه با افراد آگاه از مسائل منطقه، این موضوع را بررسی کرده است.

واژه‌های کلیدی: حکومت قاجار، ممسنی، کلانتری، طایفهٔ جاوید.

---

* نویسندهٔ مسئول

۱. منظور از این واژه در این پژوهش، رفتار مُتکی به تصمیم‌های جمعی مردم نسبت‌به مشی سیاسی-اجتماعی کلانتران طایفهٔ جاوید است که در راستای اتحاد ایلی یا منطقه‌ای نبوده‌اند.

2322-5181/ © 2023 The Authors. Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC-BY-NC-ND 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

10.22108/jhr.2023.134211.2378
20.1001.1.20086253.1402.15.1.2.5

مقدمه

جمعیت ایلی و عشایری ایران در طول تاریخ، همواره بخش درخور توجهی بوده است؛ به‌گونه‌ای که تا نیمهٔ قرن چهاردهم هجری، حدود یک چهارم جمعیت ایران را شامل می‌شد. آنها در بسیاری از تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نقش مؤثری داشتند و بیشتر حکومت‌های ایران دورهٔ اسلامی توسط همین ایلات شکل گرفتند. در دورهٔ معاصر نیز ایلات و عشایر نقش عمده‌ای در حوادث سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایفا کرده‌اند که مهم‌ترین دلیل این امر، قدرت نظامی ایلی مبتنی بر روابط متقابل سران محلی با عامهٔ مردم، نظام‌مندی اجتماعی ایلی و چگونگی ساختار قدرت ایلات و عشایر بود. در ساختار اجتماعی ایلات، سران محلی، کدخدایان و ریش‌سفیدها، هستهٔ نخست رهبری در اتخاذ راهبردها و تصمیم‌های معاضدت ایلی بودند و دیگر طبقات، که بیشتر نقش بسیج اجتماعی در واکنش‌های ایلی داشتند، در رده‌های پایین‌تری جای می‌گرفتند. در این رابطه باید گفت زمانی که سران محلی در موضع مقابل منافع عموم و در پیِ منافع شخصی خود حرکت می‌کردند، بافت‌های اجتماعی ایلی در وضعیت کُنشی قرار می‌گرفتند، از موضع واکنشی خارج می‌شدند و به‌وسیلهٔ این حرکت جمعی، با پیروی‌نکردن از سران طایفه‌ای، در یک کُنش طایفه‌ای و واکنش ایلی یا منطقه‌ای برای رسیدن به انسجام، رفتار سیاسی واحدی را اتخاذ می‌کردند که تحرکات طایفه‌ای بعضی از طوایف ایل ممسنی علیه حکومت قاجار، تابعی از این‌گونه کُنش‌های ایلی بوده است. بر همین اساس، مجموعهٔ تعارض‌های بین حکومت‌ها و ایلات و عشایر ممسنی، موجب تقابل‌هایی بین این جوامع ایلی با حکومت مرکزی و سیاست‌هایی شد که حاکمان برای نظارت بر آنها اتخاذ می‌کردند.

در دوران حکومت قاجار، بنابر سیاست‌هایی که با دخالت قدرت‌های فرامنطقه‌ای یا به‌وسیلهٔ عوامل منطقه‌ای و عناصر محلی شکل گرفت، روابط جدیدی بین حکومت و ایلات و عشایر به وجود آمد. ایجاد این ارتباط به این علت بود که حکومت قاجار، به‌دلیل ضعف اقتصادی در تشکیل یک ارتش دائمی، با سیاست ایجاد تفرقهٔ درون ایلی و رقابت با ایلات دیگر با حفظ توازن و تحریک ماهرانهٔ تعصب قومی، امنیت خود را تأمین می‌کرد (آبراهامیان،۱۳۷۷:۳۹)؛ زیرا توان مقابله با ایلاتی‌ها را نداشت که رابطهٔ خونی و نژادی با هم داشتند و علیه هر دشمن خارجی با هم متحد می‌شدند. یکی از عناصر مهم چنین روابطی، دخالت در تصدی مقام کلانتری ایلات ازجمله طایفهٔ جاوید از ایل ممسنی بود.

انتخاب کلانتران در طایفهٔ جاوید، از میان متنفذترین خان‌ها به‌لحاظ سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی به‌وسیلهٔ کارگزاران حکومتی، انجام می‌شد. در حقیقت کلانتر، در ممسنی «خانِ» خان‌ها و مردم هر طایفه بود. در طوایف ایل ممسنی، منصب کلانتری غالباً انتصابی بود. همچنین در این ایل، منصب ایلخانی وجود نداشت و نبودِ آن، یک ضعف بزرگ سیاسی–اجتماعی نظام ایلی محسوب می‌شد؛ زیرا این ساختار باعث انتخاب رهبری واحد برای یکپارچگی و انسجام ایلات مذکور در برابر تهدیدهای برون ایلی و حل مشکلات و اختلاف‌های درون ایلی و همچنین تأمین امنیت این ایلات می‌شد (اوبرلینگ،۱۳۸۳:۳۱). علت نبود منصب ایلخانی در ایل ممسنی به رویکرد سیاست حکومت قاجار و انگلیس برای فروپاشی انسجام و وحدت ایل ممسنی و قطع ارتباط‌های ناشی از هم‌پوشانی زبان، نژاد و فرهنگ منطقهٔ ممسنی با مناطق پیرامونی و همچنین به اختلاف‌ها و رقابت‌های درون ایلی سران محلی برمی‌گردد (اسدپور و

اسحاقی- ب- ۱۳۹۳:٥٤-٥٣). حتی در زمان پهلوی، یکبار هم که خوانین چهارگانهٔ طوایف ممسنی برای رفع این نقیصه در قلعه‌چنار جاوید واقع در بلوک همایجان، گردهمایی تشکیل دادند، به‌دلیل اختلاف شدید بین بزرگانشان، نتوانستند به اجماع درست و پذیرفتنی برسند، به‌گونه‌ای که حتی انتخاب شاپورخان جاوید به‌عنوان کلانتر این طایفه، هیچ‌گونه تأثیری بر روند و کارکرد نظام کلانتری در ایل ممسنی نداشت. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش است که تغییرات کلانترها در طایفهٔ جاوید ایل ممسنی باعث ظهور و افول چه افراد یا خانواده‌هایی در منصب کلانتری شد؟

در این پژوهش فرض بر آن است که تغییرات سیاسی-اجتماعی درون ایلی منطقهٔ جاوید و دخالت کارگزاران حکومتی باعث ظهور افراد و خاندان جدیدی در ارکان نظام کلانتری این طایفه شد. این مقاله ضمن معرفی سلسلهٔ کلانتران این ناحیه، این موضوع را بررسی می‌کند.

پیشینهٔ پژوهش نشان می‌دهد که شهشهانی (۱۳۵۹) در مقالهٔ «نگاهی به تاریخ خوانین ممسنی»، اگرچه تا حدودی ولیخان بزرگ را معرفی کرده است، دربارهٔ کلانتران طایفهٔ جاوید ممسنی کمتر ذکری به میان آورده است. تحقیقات تاریخ محلی ازجمله کتاب‌های «تاریخ و جغرافیای ممسنی» نوشهٔ مجیدی و «تاریخ سیاسی-اجتماعی ممسنی» به قلم ایلامی نیز به‌صورت جسته و گریخته اطلاعاتی در زمینهٔ کلانتران جاوید ممسنی می‌دهند. اگرچه در این منابع محلی و دیگر تحقیقات جدید، نام برخی کلانتران طوایف دیده می‌شود، روند تغییرات کلانتران طایفهٔ جاوید بررسی نشده است. نباید از نظر دور داشت که در مطالعات تاریخ ایلات، یکی از منابع مهم، «تاریخ شفاهی است» که راوی، اگرچه خود وقایع را ندیده است، گنجینه‌ای از رویدادهای تاریخ ایلی است که نسل به نسل به او منتقل شده است و تاریخ ایلات را باید براساس این‌گونه گزارش‌ها نیز شناخت. بر این اساس، این پژوهش ضمن بررسی و بازسازی تغییرات کلانترها مبتنی بر منابع تاریخی، این تغییرات را براساس اسناد خصوصی آرشیونشده، سنگ‌نگاره‌های گورستانی و مصاحبه با مطلعان محلی بررسی می‌کند.

۱- جغرافیای تاریخی ممسنی و طایفهٔ جاوید

ممسنی در شمال غربی استان فارس قرار دارد. نوبندگان به مرکزیت انبوران و شولستان از اسامی تاریخی این منطقه است. ممسنی بخشی از کورهٔ شاپور، به نام انبوران و در غرب همایجان و مرکز آن، شهر نوبندگان بود که بسیار آباد و بزرگ بوده است (لسترنج،۱۳٦٤:۲۸٥؛ استخری، ۱۳٦۸:۱۱۲؛ مقدسی، ۱۳٦۱: ٦٤٧/۲-٦٤٦). پس از اینکه مسلمانان ولایت انبوران را فتح کردند، واژهٔ انبوران بر تمام ممسنی اطلاق شد و نوبندگان، مرکز منطقه شد. تقریباً پس از قرن چهارم هجری از واژهٔ انبوران و مرکز آن دیگر نامی نیست و شولستان جایگزین آن شد. شولی‌ها در قصبهٔ فهلیان این منطقه مستقر شدند و نام خود را بر این سرزمین گذاشتند (اسدپور و اسحاقی- الف- ۱۳۹۳: ۱۲٦).

لُرهای ممسنی تا آواخر زمان صفویه بر نواحی شولستان استیلایافته، نام شولستان را منسوخ کردند و آن را بلوک ممسنی گفتند (فسایی، ۱۳۸۸: ۱٥٦۱/۲). دربارهٔ نام شولستان باید گفت که با وجود استفاده از واژهٔ ممسنی به‌جای شولستان، در اسناد محلی دوره‌های بعد از صفویه، مخصوصاً در طایفهٔ بکش و رستم و حتی منابع تاریخی، بیشتر نام شولستان رایج بوده است (اسناد شمارهٔ ۱، ۷ و ۸). این منطقه تا سال

۱۳۲۵ش، بخشی از شهرستان کازرون فارس محسوب می‌شد و مرکز آن قصبهٔ فهلیان علیا بود، بعداً، به فرمانداری ممسنی ارتقا یافت و نورآباد به‌عنوان مرکز آن انتخاب شد. بر این اساس، قلمرو ایل ممسنی گسترده‌تر بوده و در دورهٔ قاجار، علاوه بر ممسنی فعلی، بخش‌هایی از قلمرو سپیدان، بویراحمد، کهگیلویه، بوشهر، کازرون و کُهمره را شامل بوده است. مرزهای منطقهٔ ممسنی در دورهٔ قاجار «از یک طرف کُهمرهٔ سرخی نزدیک به شیراز، از طرف دیگر کُنارتخته، بی‌بی‌حکیمه، باباکلان، سَرگچینه، بویراحمد و از طرف دیگر تا هُمایجان، رودبال و کُمهرکاکان، کشیده شده بود» (مصاحبهٔ شمارهٔ یک).

محدودهٔ قلمرو طایفهٔ جاوید نیز از طرف شمال به منطقهٔ رستم و بویراحمد، جنوب به منطقهٔ دشمن زیاری، مشرق به شهرستان سپیدان و مغرب به دهستان بکش متصل است. شاخه‌ای از طایفهٔ جاویدی در دوران شاه طهماسب صفوی از این ایل جدا شدند و در ایل بابادی بختیاری سکونت اختیار کردند (عکاشه، ۱۳۶۵:۷۰۰). این طایفه از ایلات قدیم لر ممسنی است که در جوار سه طایفهٔ بزرگ بکش، رستم و شول بنی‌خالد در نواحی بیضا، بنو، همایجان و شُعّب باشت کهگیلویه سکونت داشته‌اند (میرجعفری و هاشمی اردکانی، ۱۳۵۳:۱۰۵–۱۰۴). همچنین دربارهٔ حدود و ثغور طایفهٔ جاوید گفته شده است: «جاوید از دهستان‌های پنجگانهٔ فهلیان و ممسنی شهرستان کازرون است» (رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۵۸/۷).

۲- تغییرات کلانترهای طایفهٔ جاوید و مناسبات درون ایلی آنها با حکومت مرکزی

دربارهٔ چگونگی شکل‌گیری نظام کلانتری و تغییرهای کلانترها در طایفهٔ جاوید و واکاوی نیای کلانتران این ناحیه، کمتر ذکری در منابع تاریخی دیده می‌شود و گزارش‌های تحقیقات جدید نیز غالباً بر پایهٔ مطالب غیرعلمی در تاریخ‌نگاری محلی است.

سنگ قبری به نام «خلیل‌الله» در قبرستان خَیون روستای بَهلو جاوید قرار دارد که تاریخ وفاتش (۱۱۷۰ ه.ق) و به‌عنوان عالیجاه منقوش است. او فرزند شاه محمدخان بوده و تاریخ وفاتش (۱۱۳۰ ه.ق) ذکر شده است (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۱). لقب عالیجاه از عناوین مهم دورهٔ صفویه و پس از آن بوده است. والهٔ قزوینی از شخصی به نام «باباخلیل»، مین باشی ممسنی یاد می‌کند و می‌نویسد: «بابا خلیل ممسنی و تابعیان وی در مدت محاصرهٔ قلعهٔ ایروان با جرئت و جلادت در امر قلعه‌داری با دشمن جنگیدند و تسلیم نشدند، در این میان، سلطان مراد که از دلاوری‌های ممسنی‌ها آگاهی داشت، برای برگرداندن آنها، جمعی را فرستاد، آن گروه نامعدود (ممسنی‌ها) به سرعت برق، روی به راه نهادند و رومیان در اثنای ایلغار به بابا خلیل و تفنگچیان ممسنی رسیدند که جمع کثیری از آنها، هدف تیر کمانداری ممسنی‌ها قرار گرفتند و جمعیت رومی را پریشان گردانیدند» (والهٔ قزوینی، ۱۳۸۰:۲۲۱). درواقع باباخلیل یا جلیل در این منابع، شاهزاده خلیل‌الله، سرسلسلهٔ کلانتران طایفهٔ جاوید بوده است. سندی به سال ۱۱۱۳ ه.ق نشان می‌دهد در دورهٔ صفویه، نظام کلانتری جاوید هنوز شکل نگرفته بوده و نظام مدیریتی این طایفه کدخدامحور بوده است؛ زیرا با وجود قرارگرفتن این اراضی در محال طایفهٔ جاوید، با توجه به عرف ایلی، هیچ کلانتر یا خانی از جاوید، این سند مهم محلی را مُهر نکرده است. مقایسهٔ تطبیقی اسناد نویافتهٔ طایفهٔ جاوید با طوایف دیگر ممسنی، نشان می‌دهد فهلیان و توابع آن دارای کلانتری به نام اسماعیل ولد میرزا ابراهیم کلانتر فهلیان بوده است. در این سند افرادی از طوایف دودانگه، پِراشکَفتی، رئیس و بُسحق جاوید،

آن را تنفیذ محلی کرده‌اند (سند شمارهٔ ۲۷). در بررسی بعضی از اسناد و سنگ‌نگاره‌های طایفهٔ جاوید و دیگر طوایف ایل ممسنی، القاب «رئیس» و «مَلِک» و «امیر» دیده می‌شود که این القاب می‌تواند مساوی کارکرد منصب کلانتری باشد (سند شمارهٔ ۲۸ و سنگ‌نگاره‌های شمارهٔ ۱۶ و ۱۷). همچنین دربارهٔ واژهٔ «ملک» و «امیر»، در «جنگ‌نامهٔ کشم و جرون‌نامه»، اشعار متعددی آمده است. وجود القاب «ملک»، «امیر» و «میر» در این اشعار برای طوایف ممسنی می‌تواند نشان از منصب مدیر ایلی و گاهی منصب نظامی‌گری در دورهٔ صفویه باشد. در این منظومه از شخصی به نام «شاهقلی‌خان» با عنوان فرماندهٔ تمام چریک‌های ممسنی یاد شده است (جنگ‌نامهٔ کشم، بی‌تا: ٦-٥) که با همراهی کردها و ترک‌ها از طرف امامقلی‌خان امیرالامرای فارس، مأمور جنگ با پرتغالی‌ها شد (فلسفی، ١٣٤٧: ٩٨/٢). در بررسی اسناد محلی ممسنی، نام علی قلی خان فرزند شاهقلی‌خان، از طایفهٔ بکش در این زمینه ذکر شده است (سند شمارهٔ ۲۹). همچنین فرماندهان چریک‌های هریک از طوایف ممسنی، با اسامی امیر احمد جاوید، ملک شیر، رستم و حسین صفر کوتوال قلعه سفید در دست است (جنگ‌نامهٔ کشم، بی‌تا: ۸-۹).

طبق بررسی‌های میدانی در آرامستان‌های قدیمی روستاهای منطقهٔ جاوید، سنگ‌نگاره‌هایی دیده شد که دارای لقب‌های عالیجاه، عالی‌شان، اشرف‌الخاقان، مقرب‌الخاقان، آقا، اسم شخص و پسوند خان است. همچنین در سنگ‌نگاره‌های گورستانی خوانین منطقه، لقب قاید و مُلا نیز دیده می‌شود (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۲، ۳، ٤، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۹ و ۲۰). دربارهٔ این القاب می‌توان گفت:

۱- القاب قاید و مُلا که برای احترام خانوادگی و حفظ شأن این طبقهٔ اجتماعی به کار برده شده است، پیش‌مقدمهٔ رسیدن به منصب خانی یا معادل خان بوده است.

۲- داشتن لقب خان به این معنا بوده است که این اشخاص از خانواده‌ای بوده‌اند که خان‌ها از بین آنها انتخاب شده‌اند یا منصب خانی داشته‌اند.

علاوه بر القاب پیشین، القاب دیگری نیز در میان جاویدی‌ها وجود داشته است که توجه به آنها در بررسی سیر تاریخی تحولات مناصب و مقامات ایلی تا رسیدن به عنوان کلانتری مهم است؛ از این القاب می‌توان به لقب «اُولاده» اشاره کرد. تیره‌ای از جاوید که عمدهٔ خوانین از آنها بوده‌اند، به زبان محلی، اُولاده نامیده می‌شوند. اولاده با ردهٔ ایلی اولاد و بُنکو در مطالعات جامعه‌شناختی ایلات متفاوت است.

دربارهٔ لقب «قاید» باید گفت این عنوان گاهی به‌اشتباه، کلانتر هم خوانده شده است. مثلاً مجیدی از سنگ قبری یاد می‌کند که متوفا «شروان» نام داشته است و اهالی منطقه، او را کلانتر شروان خوانده‌اند. نویسنده تاریخ فوت او را ۱۱۸۰ هـق و مقارن حکومت کریم‌خان زند یاد کرده است (مجیدی،١٣٧١:٢٤٥). در تحقیقات میدانی ما، این سنگ‌نگاره با نام عالی شأن قاید شروان ابن مرحوم زکی خان جاویدی یافت شد و تاریخ فوتش ۱۲۵۸هـ.ق بوده است (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۱). براساس اطلاعات این سنگ‌نگارهٔ گورستانی، متوفا، قاید شروان هرگز کلانتر نبوده است، اگرچه پدرش احتمالاً در این جایگاه بوده است. سنگ قبر دیگری که متعلق به علی‌خان است، او را فرزند قاید شروان نشان می‌دهد (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۵ و اسناد شمارهٔ ۲ و ۳۰)؛ بنابراین به گواه سنگ‌نگاره‌های گورستانی موجود، می‌توان گفت پیشوند قاید، بیانگر منزلت طبقهٔ اجتماعی آنهاست و نشان از منصب کلانتری ندارد.

طبق همین سنگ‌نگاره، زکی‌خان جاویدی از

بزرگان این طایفه بوده است، به‌گونه‌ای که حتی می‌توان گفت منصب کلانتری داشته است (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۱). ایلامی در این باره می‌نویسد: «از زکی‌خان جز اینکه رئیس و مدتی در این سمت بوده، اطلاع دیگری در دست نیست» (ایلامی،۱۳۹۲: ۷۱)، او مقام یوزباشی را در اختیار داشته است که از مشاغل سپاهی و نظامی دوران صفویه تا زندیه بوده است (مجیدی، ۱۳۷۱: ۲٤٥) .

از کلانتران شناخته‌شده این دوره باید از محمدباقرخان نام برد. جعفرخان زند، حکم والا ضابطی و کوتوالی قلعه سفید را به باقرخان سپرد و او را خلعت بخشید (غفاری کاشانی،۱۳٦۹: ۷۳٥-۷۳٤). مجیدی از سنگ قبر محمدباقر خان نام می‌برد (مجیدی،۱۳۷۱:۲٤٥)؛ اما ما این سنگ قبر را نیافتیم؛ اگرچه سنگ قبری به نام بی بی زهرا بنت عالیجاه محمدباقرخان رؤیت شد (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ٥). فسایی، سرسلسلهٔ کلانتری خاندان جاوید را از باقرخان آغاز می‌کند و در این باره می‌نویسد: «کلانتر این ناحیه، محمدعلی‌خان جاویدی ممسنی است، پسر فتح‌الله‌خان، پسر خلیل‌خان، پسر باقرخان که پدر بر پدر کلانتر این ناحیه بوده‌اند» (فسایی،۱۳۸۸: ۱٥٦۲/۲۰). نکتهٔ درخور توجه در مباحث تاریخی ایران در فاصلهٔ سال‌های بعد از مرگ کریم‌خان این است که با توجه به شرایط پیش‌آمده و تعدد مدعیان متعدد و نیز درگیری‌های بین این مدعیان، گاه می‌توان سرپیچی و اطاعت‌نکردن برخی از صاحب‌منصبان و کلانتران طایفهٔ جاوید را با حاکمان زند دید. از این نمونه به مخالفت‌های باقرخان جاویدی و شورش او علیه جعفرخان زند اشاره می‌شود (غفاری کاشانی،۱۳٦۹: ۷۳٥-۷۳٤؛ موسوی نامی اصفهانی،۱۳٦۳:۲۹۹- ۲۹۸)، اگرچه از تأثیر این مخالفت‌ها بر موقعیت و جایگاه آنها ذکری به میان نیامده و مقام کلانتری همچنان در این خاندان استمرار داشته است (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ٦).

در عرف روابط بین ایلات منطقهٔ ممسنی، اسناد محلی باید به امضای کلانتران طوایف می‌رسید. در سندی مربوط به سال ۱۲۰۸ ه.ق نامی از باقرخان جاوید در کنار میری‌خان (امیرمحمد بکش) و خانعلی‌خان رستم دیده نمی‌شود (سند شمارهٔ ۱). ظاهراً باقرخان جاویدی قبل از تشکیل دولت قاجاریه و حتی بنا بر گزارشی در زمان کریم‌خان زند توسط عده‌ای از هم‌طایفه‌ای‌های خود در تنهٔ له له کشته شده است که امروزه هم «پوزه باقرخان کشته» نامیده می‌شود (ایلامی،۱۳۹۲: ۷۳). از بررسی گزارش‌های پراکنده چنین بر می‌آید که تیرهٔ تنگ پهنایی و زیر پاریویی که همان تیرهٔ کورایی سرکوهی بوده است و تیره‌های احمدانی و جگونی موجود در فارسنامه (فسایی،۱۳۸۸: ۱٥٦۲/۲)، اگرچه مخالفِ شورش باقرخان علیه زندیه بودند، به‌دلیل قتل کلانتر طایفهٔ جاوید، به مناطق دیگر مهاجرت کردند (فتحی،۱۳۸۹: ۳۹؛ مصاحبهٔ شمارهٔ دو). اثبات این مطلب در یک سند محلی نویافته از طایفهٔ جاوید دیده می‌شود. طبق این سند، اراضی قریه کورایی، ملک شخصی و سردسیری رعایای تیره زیرفاریابی بوده است که از بی‌کدخدایی، متفرق شدند و در خارج از بلد و ملک خود به سر می‌بردند. محمدحسین کازرونی برای کفالت احوالشان، عالیجاه ملا عوض (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۲۰) کدخدای جوقه‌های دودانگه را برای جمع‌آوری ملِک عمومی سرانهٔ رعیت و خراج ملِک جوقه زیرفاریابی منصوب کرده است که جزء طایفهٔ له له بوده است (سند شمارهٔ ۲٦).

طبق سند ملکی نویافتهٔ محلی، باقرخان دو پسر به نام‌های قاید خلیل و رحیم داشت (سند شمارهٔ ۲) و بعد از کشته‌شدن پدر، خلیل‌خان متوفای ۱۲٤٥ ه.ق

(سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ٦) کلانتر جاوید می‌شود (ایلامی،۱۳۹۲: ۷۳)؛ البته نام برادرش، رحیم‌خان، نه‌تنها در اسناد، در سنگ‌نگاره‌ها نیز وجود نداشت. نظر به اینکه یکی از وظایف کلانتر در مدیریت طوایف، تأیید معامله‌های ملکی، قراردادها و قولنامه‌های محلی درون طایفه‌ای برای تنفیذ مالکیت اراضی بوده است، سندی که با مهر و امضای رحیم‌خان تأیید شده باشد، در میان اسناد محلی مردم منطقه یافت نشد؛ اما سندی ممهور به مهر و امضای قاید خلیل (سند شمارهٔ ٤) وجود دارد. لقب قاید همان‌گونه که قبلاً ذکر شد، منصب کلانتری نبود. سنگ‌نگارهٔ قبر «حاصل‌خان» فرزند قاید رحیم جاویدی متوفای ۱۳۰۳ هـ.ق در قبرستان خَیون روستای بَهلو نیز گویای این مطلب است که رحیم‌خان با عنوان قاید مشهور بوده است (سنگ نگارهٔ شمارهٔ ۱، سند شمارهٔ ۳)؛ بنابراین طبق اسناد محلی و سنگ‌نگاره‌های گورستانی، رحیم و خلیل منصب خانی نداشته و دارای منصب قاید بوده‌اند. علاوه بر این، در تشکیلات نظام کلانتری، به‌ندرت دیده شده است که دو برادر هم‌زمان، در یک طایفه منصب کلانتری داشته باشند. اگرچه مجیدی با تکیه بر شنیده‌های خود، به‌اشتباه می‌نویسد: «بعد از کشته شدن باقرخان در سال ۱۲۰۸ هـ.ق، خلیل‌خان و رحیم خان هم‌زمان کلانتر طایفهٔ جاوید می‌شوند» (مجیدی،۱۳۷۱:۲٤۸). یکی از معمرین محلی معتقد بود قاید خسرو (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۸ و سند شمارهٔ ٤) کدخدای تیرهٔ خلیفارین جاوید، خلیل‌خان و رحیم خان را کُشته است (مصاحبهٔ شمارهٔ چهار). سنگ نگاره‌ای به نام قاید خسرو و مربوط به سال ۱۱۲۳ ق. در قبرستان خَیون وجود دارد که تاریخ آن با قتل قاید رحیم و خلیل، که توسط قاید خسرو به قتل رسیده‌اند، هم‌خوانی ندارد؛ بنابراین ادعای معمرین و نقل‌های موجود، سخن دقیق و متقنی نیست و امکان تحریف گزارش‌ها وجود دارد. بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد، سنگ‌نگارهٔ قبر قاید خسرو در روستای آب بید جاوید است. با بررسی اطلاعات و محتوای سنگ‌نگاره‌های منطقه و مقایسه و تطبیق آنها می‌توان گفت که کدخدایی قاید خسرو سرآغاز نظام مدیر ایلی جاوید است که در دورهٔ صفویه تا زندیه، کدخدامحور بوده است. از نام قاید خسرو بعداً نیز استفاده شده است، به‌گونه‌ای که قاید خسرو کدخدا از اولاد محمد خلیفارین هم، همین نام را دارد. این نام در آرشیو خصوصی اسناد ملکی بعضی از خانواده‌های منطقه، دیده می‌شود (سند شمارهٔ ٤). بعد از کشته‌شدن خوانین منطقهٔ جاوید با حمایت ولیخان بکش، قاید خسرو کدخدا، ریاست طایفهٔ جاوید را در دست گرفت. سؤال مهم این است چرا افرادی که می‌توانستند کلانتر طایفهٔ جاوید باشند، توسط قاید خسرو کدخدای تیرهٔ خلیفارین، به قتل رسیده‌اند؟ در پاسخ باید گفت ایل ممسنی به‌دلیل حمایت‌های پیشین از خاندان زند و همچنین تلاش برای احیای یک حکومت لُر تبار در فارس، مورد کینه و سخت‌گیری قاجارها قرار داشتند. ویلیام مونتایث در این باره می‌نویسد: «لرهای ممسنی فقط یک فرمانبرداری ظاهری از دولت قاجار دارند و در گذشته، مهم‌ترین پشتیبان شاهزادگان زند بودند. دولت قاجار هرگز موفق نشد آنها را به اطاعت وادار کند. دولت مجبور است در هر شرایطی پادگان نیرومندی در کازرون داشته باشد. اگر این طوایف فرصتی و موقعیتی به دست آورند، برای روی کار آمدن حاکم لر یا لک دیگری در فارس، لحظه‌ای درنگ نخواهند کرد» (Monteith, 1857: 116). لشکرکشی قاجارها به ممسنی برای سرکوب خان‌ها و کلانتران منطقه (فسایی،۱۳۸۸: ۷٦۸/۱–۷۸۰؛ سپهر،

۷٦۱:۱۳۷۷؛ رضاقلی میرزا، ۱۳٤٦: ٦۷-٦۸)، نتیجه‌ای جز کشتار و نسل‌کُشی مردم ایل ممسنی نداشت (فلانـــدن، ۱۳۸۳: ۳۳٤؛ لایـــارد، ۱۳٦۷: ٥٦-٥٥)؛ بنابراین، حذف این خوانین، به‌دلیل سیاست ایجاد تفرقه و بحران رقابت بین سران طوایف ممسنی، برای برهم‌زدن انسجام ایلی آنها در مخالفت با قاجارها بود. از دیگر نمونهٔ این رفتارها، کشتن میری خان بود. شهشهانی در این باره می‌نویسد: «ولیخان، میری‌خان عالیوند را به قتل رسانیده و با این اقدام، کلانتر طایفهٔ بکش شد» (شهشهانی، ۱۳۵۹ :۷۲۱). آنچه از منابع و اسناد محلی می‌توان دریافت، این است که بعد از کشته‌شدن باقرخان، به‌دلیل فرآیند قاجارستیزی در طوایف ایل ممسنی، کلانترهایی که به‌نحوی با قاجارها همراهی کردند، اعتماد مردمی خود را از دست داده و در مواردی، منصب کلانتری به خانوادهٔ دیگری از خوانین منطقه واگذار شده و از نفوذ اجتماعی و ایلی این دسته از خوانین به‌شدت کاسته شده است، به‌طوری که قادر به حفظ ارتباط ایلی خود با دیگر طوایف ممسنی نبوده‌اند و کمتر نقشی در رتق و فتق امور ایلی داشتند. برای نمونه، اسناد برون طایفه‌ای جاوید، مربوط به سال‌های ۱۲۰۸ ه.ق (سند شمارهٔ ۱)، ۱۲۵۰ ه.ق (سند شمارهٔ ۸) و ۱۲۵۵ه.ق (سند شمارهٔ ۹) در طایفهٔ رستم، نشان از روابط کلانتران و بزرگان طوایف بکش، رستم و فهلیان با مناطق پیرامونی بویراحمد، کازرون، بهبهان و تأیید سادات خاندان طباطبا و شاقاسمی منطقه دارد که در این اسناد، ذکری از کلانتران طایفهٔ جاوید نیست. همان‌طور که قبلاً ذکر شد، بعضی از کدخداها، مانند قاید خسرو از تیرهٔ خلیفارین در منصب کلانتری قرار گرفتند و از این طریق توانستند مدیریت ایل را در دست بگیرند. مجموعهٔ اسناد محلی موجود در آرشیو خصوصی مردم منطقهٔ جاوید مربوط به سال‌های ۱۲۲۲، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲٤۸، ۱۲٤۹،۱۲۸۰و ۱۲۸٤ ه.ق گویای این واقعیت است که وجههٔ مردمی کلانترهای این طایفه بیشتر به‌دلیل همکاری‌نکردن و شرکت‌نکردن آنها در جنبش‌های قاجارستیز سران و مردم ممسنی، رو به افول گذاشته است. تأیید و تنفیذ معاملات اسناد ملکی توسط کدخدایان و متنفذین مردمی، نشان از نوعی سیستم جدید مدیر ایلی دارد که می‌توان آن را کدخداسالاری، نام‌گذاری کرد. به عبارت دیگر، افول مقام و موقعیت کلانتران و حذف تدریجی عنوان کلانتر و جایگزین‌شدن عنوان کدخدا، تغییر مهمی بود که در این مقطع روی داد. طبق اسناد بررسی‌شده، این کارکرد جدید از نظام کدخدایی و متنفذین به‌جای سیستم کلانترسالار، معیار رتق و فتق امور سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مردم طایفهٔ جاوید شد. البته اسناد ملکی ارائه‌شده در این پژوهش توسط کلانتران منطقهٔ جاوید، نشان می‌دهد منصب کلانتری در طایفهٔ جاوید در این دوران به‌صورت ضعیف شده‌ای تا مدت‌ها به حیات خود ادامه داده است. بررسی میدانی و مصاحبه‌ها، نشان می‌دهد سران طایفهٔ جاوید در برخی رویدادها، حامی قاجارها و سران قشقایی بوده و در این راه از هیچ کوششی دریغ نکرده‌اند؛ اگرچه این حمایت آنها در مواردی، مشکلات متعددی برای آنها ایجاد کرده است. مهم‌ترین این مشکلات، دخالت نیروهای خارج از منطقه در مسائل منطقه‌ای ممسنی بوده است؛ تا جایی که تداوم این مسئله، نقطهٔ عطفی در دست‌اندازی خاندان بوشهری به اراضی ممسنی در زمان مظفرالدین شاه و واگذاری اجارهٔ این املاک به صولت‌الدولهٔ قشقایی بود.

به گواهی یک سند محلی مربوط به یک معاملهٔ ملکی در سال ۱۲۱۰ ه.ق که در آن قاید علی فرزند ملا علاءالدین رودخاصی اراضی موسوم به سرناباد را به ملا بهزاد فرزند خیرالله از تیرهٔ کجایی جاوید به

مبلغ پنج تومان تبریزی فروخته است و این معامله ملکی توسط رستم‌خان فرزند رضاقلی‌خان (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۹)، تنفیذ و تأیید شده است، می‌توان به این نتیجه رسید که بعد از باقرخان، رستم‌خان، کلانتر طایفهٔ جاوید بوده است؛ زیرا در تأیید این معاملات هیچ‌گونه ردپایی از کلانتری خلیل‌خان و رحیم‌خان دیده نمی‌شود (سند شمارهٔ ۲). در سند دیگری مربوط به سال ۱۲۱۲ هـ.ق که آن هم یک سند مربوط به معاملهٔ اراضی منطقهٔ سرناباد است، از افرادی با نام و عناوین قاید علی و خواهران فرزندان قاید علاءالدین رودخاصی جاوید، قاید خیرالله و قاید نورالله و عالیشان قاید خلیل و قاید جلیل فرزند باقرخان نام برده شده است. آمدن القاب عالیشان و قاید مخصوصاً برای خلیل و رحیم، به‌دلیل اعتبار طبقهٔ اجتماعی آنها بوده است و نشانی از کلانتری این افراد وجود ندارد. مُهر حاشیهٔ این سند نویافتهٔ محلی که توسط رستم‌خان تأیید شده است، به‌صراحت نشان می‌دهد که نامبرده، کلانتر طایفهٔ جاوید بوده است؛ زیرا در غیر این صورت و طبق عرف، باید کس دیگری معامله را تأیید می‌کرد، نه رستم‌خان (سند شمارهٔ ٦). لوحهٔ سنگ‌نگارهٔ گورستانیِ رستم‌خان فرزند رضاقلی‌خان جاویدی نیز نشان می‌دهد که بعد از باقرخان، رستم‌خان به کلانتری رسیده است (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۹)، گزارش‌های مرتبط با کلانتری طایفهٔ جاوید در این دوران با آشفتگی روبه‌روست که دلایل مشخصی ندارد. مجیدی می‌نویسد: «چون رضاقلی‌خان از کلانتری کنار رفت، حاصل‌خان، کلانتر طایفهٔ جاوید شد. کلانتری حاصل‌خان مصادف با شورش ولیخان بکش بود. او در شیراز نزد معتمدالدوله رفت و حمایت خود را از دولت قاجار اعلام کرد و با ولیخان جنگ نمود» (مجیدی، ۱۳۷۱:۲۵۰). براساس آنچه فسایی دربارهٔ اظهار ارادت بزرگان فارس به معتمدالدوله در این ماجرا آورده است، می‌توان حدس زد که کلانتر طایفهٔ جاوید نیز نزد معتمدالدوله رفته باشد (فسایی، ۱۳۸۸: ۷٦۸/۱).

طبق این گزارش‌ها و بررسی‌های تطبیقی، این یافته‌ها با سنگ‌نگاره‌های گورستانی منطقهٔ جاوید، باید گفت در این زمان، رضاقلی‌خان فرزند رستم‌خان کلانتر طایفهٔ جاوید بوده است. در سند معاملهٔ ملکی اراضی موسوم به گلومهر از مزارع بلوک همایجان بین آقایان رضاقلی‌خان جاویدی از طایفهٔ جاوید و طاهر از تیرهٔ پیر حسن عبداللهی، عالیجاه رضاقلی‌خان به‌عنوان رئیس حاکم طایفهٔ جاوید مشخص شده است (سند شمارهٔ ۱۰)، او به‌واسطهٔ خویشاوندی با تیرهٔ خلیفارین و میانجی‌گیری میرزا درویش محمد، که نام او در سند معاملهٔ ملکی اراضیِ بنجان طایفهٔ بکش آمده است (سند شمارهٔ ۱۱)، با خانوادهٔ قاید خسرو آشتی کرده است. نام قاید خسرو در یک سند ملکی دیده می‌شود که بیانگر معاضدت کدخدایان طایفهٔ جاوید با کلانتر وقت برای رفع اختلافات بین مردم طایفه بوده است (اسناد شمارهٔ ٤ و ۱۲). طبق این سند فرزندش ملا محمدعلی در سال ۱۲٦۰ هـ.ق آشتی کرد و بعد از سال‌ها کلانتری درگذشت. طبق دیگر سنگ نگاره‌های گورستانی، حاصل‌خان دو فرزند به نام‌های سالم‌خان متوفای ۱۳۳۰ هـ.ق (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۷) و حاتم‌خان متوفای ۱۳۳۹ هـ.ق (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۸) داشته است. حاتم‌خان در معامله‌ای، یک دانگ اراضی فاریاب مشهور به مزرعهٔ گلومهر را به عالی‌شان جعفرقلی‌خان فرزند باباخان جاویدی (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۲ و سند شمارهٔ ۳ و ۱۳) فروخته است. فروش این ملک مهم، می‌تواند به‌دلیل تضعیف قدرت او و همچنین دخالت، قدرت و رقابت حسنعلی‌خان و فتح‌الله‌خان در امور طایفهٔ جاوید باشد. او توسط افراد

مذکور از کلانتری کنار گذاشته شد و حسنعلی‌خان و فتح‌الله‌خان کلانتر شدند؛ زیرا مخالفت و انشقاق در درون نظام کلانتری جاوید در این دوره به اوج رسیده بود. سنگ قبر حسنعلی‌خان یافت نشد؛ اما در سنگ قبری به نام شکرالله، او را فرزند عالیجاه حسنعلی خان (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۱۰) نوشته است. سنگ قبر فتح‌الله‌خان موجود است. گرمرودی، حاکم ممسنی و کهگیلویه در این ایام دربارهٔ وضعیت طایفهٔ جاوید، کلانتران و انشقاق نظام کلانتری می‌نویسد: «سلسلهٔ کلانتران این طایفه نجیب‌ترین کلانتران سایر طوایف ممسنی است؛ اما فتح‌الله‌خان و حسنعلی‌خان، هر دو باقی‌ماندهٔ خوانین‌اند و هرچه بندهٔ درگاه خواست که از آنها یکی کلانتر شود، ممکن نشده آخر الامر به تصدیق کدخدایان هر دو را کلانتر نمود» (گرمرودی، ۱۳٤۷:۱۰۰٤). فسایی نیز دربارهٔ کلانتران منطقهٔ جاوید می‌نویسد: «کلانتر این ناحیه محمدعلی‌خان جاویدی ممسنی است، پسر فتح‌الله‌خان، پسر خلیل‌خان، پسر باقرخان جاویدی که پدر بر پدر کلانتران این ناحیه بوده‌اند» (فسایی، ۱۳۸۸: ۱۵٦۲/۲). حسنعلی‌خان پس از چند سال، از کلانتری کنار رفت و فتح‌الله‌خان نیز درگذشت و فرزندش محمدعلی‌خان به کلانتری رسید. طبق سنگ‌نگارهٔ گورستانی، فتح‌الله‌خان فرزند دیگری به نام محمدقلی متوفای ۱۳۷۱ ه.ق (سنگ‌نگارهٔ شمارهٔ ۱۱) داشته است که منصب کلانتری نداشته است. والتر بارینگ از مأموران دولت انگلستان که در سال ۱۲۹۹هق / ۱۸۸۱م مسیر شوشتر تا شیراز را پیموده و در این مسیر از منطقهٔ کهکیلویه و ممسنی عبور کرده است، در ذکر خوانین طوایف منطقهٔ ممسنی، کلانتر طایفهٔ جاوید را محمدعلی‌خان نام می‌برد (Baring, 1882: 22). دربارهٔ محمدعلی‌خان گفته شده است: «محمدعلی‌خان نفوذ درستی در بین طایفهٔ خود نداشته و طایفهٔ جاوید بیشتر تحت نفوذ سایر رؤسای طوایف ممسنی قرار داشتند» (ایلامی، ۱۳۹۲: ۷٤)؛ اما اسناد محلی موجود مربوط به منطقهٔ گلومهر و اراضی چَم جاوید و همچنین اراضی بنجان بکش، توسط محمدعلی‌خان جاویدی و جمعی از کلانتران جاوید ازجمله، اسکندرخان، خلیل‌خان، کاظم‌خان، محمدخان و کدخدایان تیره‌ساداری آقایان ملا علی‌رضا، ملا علی برز و ملا قباد دودانگه تأیید و تنفیذ شده است و این نشان از موقعیت و قدرت محمدعلی خان دارد (اسناد شمارهٔ ۳،۱۱،۱۲ و۱۳). با بررسی‌های انجام‌شده در این پژوهش براساس اسناد نویافتهٔ محلی، تحلیل گزارش‌های منابع تاریخی و همچنین مقایسهٔ تطبیقی سنگ‌نگاره‌های گورستانی منطقهٔ جاوید، می‌توان نتیجه گرفت: ۱- بعد از کُشته شدن باقرخان به‌دلیل فرآیند قاجارستیزی در ایل ممسنی و حمایت ضمنی بعضی از سران طایفهٔ جاوید از قاجارها، آنها حمایت مردمی خود را از دست دادند و مجبور به جلای وطن یا خانه‌نشینی شدند و کدخدایان، رتق و فتق امور را در دست گرفتند؛ ۲- نظام کلانتری در طایفهٔ جاوید، آن‌چنان که ذکر شد، به‌دلیل ضعف کلانترها، رقابت درون ایلی کلانتران طوایف ممسنی و انشقاق درون خانواده‌ای کلانتران جاوید، بعد از باقرخان به‌صورت رسمی وجود و نمود کمتری داشت؛ اما ردپای احترام این خانواده‌ها همچنان در اسناد طایفه‌ای وجود داشته است.

در زمان کهولت محمدعلی‌خان، پسرش اسماعیل‌خان کلانتر شد. در این زمان، قسمت‌هایی از اراضی خالصه‌جات ممسنی در سه ناحیهٔ بکش، رستم و جاوید طی فرمانی توسط مظفرالدین‌شاه قاجار بدون هیچ توجهی به مالکیت مردم به معین‌التجار بوشهری واگذار شد (لمبتون، ۱۳٦۳:۱٤۰). طبق سند قرارداد واگذاری اراضی ممسنی بین معین‌التجار

بوشهری و متنفذین محلی ممسنی در سال ۱۳۱۷ ه.ق، هنوز فتح‌الله جاویدی (حبیبی، ۱۳۷۱: ۳٤۰-۳۳۹) منصب خانی نداشته و در این زمان شخصی به نام اله‌قلی‌خان از اولاد شهبازخانی کلانتر تمامی محال طایفهٔ جاوید بوده است. پس از این واگذاری، آمدن و رفتن هر کلانتری در طایفهٔ جاوید، تابعی از خواست معین‌التجار بوشهری و خانوادهٔ او بود (اسدپور و اسحاقی- ب- ۵۹:۱۳۹۳؛ اسدپور و اسحاقی- ج- ۳۵:۱۳۹۳-۳٤). احتمالاً مهم‌ترین منبع دربارهٔ رقابت خانوادهٔ کلانتری جاوید برای رسیدن به منصب کلانتری در این دوره، گزارش اُسکارمان از دعوای مرتضی قلی‌خان فرزند خان بابا خان، با اسماعیل‌خان است. او می‌خواست به کمک کدخدایان ذی‌نفوذ طایفهٔ جاوید، یعنی ملانصرالله و مُلا یارویس میساربی و کَل عالی قلی خلیفارین (سنگ‌نگاره‌های شمارهٔ ۱٤و ۱۹) اسماعیل خان را بکُشد و خود مقام کلانتری را در دست گیرد؛ اما خودش کشته شد و معین‌التجار نیز اسماعیل‌خان را از مقام کلانتری عزل کرد. ناگفته نماند مرتضی‌قلی‌خان در این ماجرا به تحریک امیرقلی‌خان نامی دست به این اقدام زد. امیرقلی‌خان از او خواسته بود با کدخدایان جاوید هم‌پیمان شوید و نامه‌ای به شاهزاده در شیراز بنویسید که ما اسماعیل‌خان را به‌عنوان کلانتر نمی‌خواهیم و مرتضی‌قلی‌خان خواست مردم است تا حکم کلانتری نوشته شود (Mann, 1910:15-18).

بعد از اسماعیل‌خان، برادر او فتح‌الله‌خان ملقب به صمصام دیوان (فتحی‌نژاد، ۱۳۹۳: ۷۰)، کلانتر شد (ایلامی، ۸۷:۱۳۹۲). طبق گفتهٔ آسکارمان، کلانتری در طایفهٔ جاوید از این پس وضعیت دیگری داشته است (Mann , 1910:16-17). در زمان کلانتری فتح‌الله خان، طایفهٔ جاوید به دو قسمت جاوید له له و جاوید ماهوری تقسیم شد. این تقسیم، جغرافیای قدرت در منطقهٔ جاوید را باید آخرین اقدام در جهت تضعیف موقعیت کلانتران این منطقه و حذف تدریجی این مقام در این ناحیه دانست، موضوعی که به رغم تداوم کوتاه عمر کلانتران بعدی، زمینهٔ مهم‌ترین تحول را در نظام کلانتری در طایفهٔ جاوید فراهم کرد؛ تحولاتی که باعث حذف این نظام در این طایفه شد. نوشته‌های آسکارمان دربارهٔ روند تضعیف نظام کلانتری در طایفهٔ جاوید نشان می‌دهد که زالیخان (سند شمارهٔ ۳) از اولاد رستم‌خانی، رقیب سرسخت اسماعیل‌خان بوده است. آسکارمان در این باره می‌نویسد: «اسماعیل‌خان، زالی‌خان را به بند می‌کشد، زالی‌خان فرار کرده و نزد حسینقلی‌خان* فرزند شریف‌خان بکش، بست می‌نشیند، حسینقلی‌خان برادرش نصیرخان را نزد اسماعیل‌خان فرستاده که زالیخان را مورد عفو قرار دهد، او پذیرفته و بعداً خُلف وعده کرده، او را به زنجیر کشیده و تنبیه می‌کند. درنهایت زالی‌خان همراه چند نفر، احشام اسماعیل‌خان را غارت کردند و به منطقهٔ کوهمره رفتند» (Mann ,1910 :17-18). آسکارمان در این باره می‌نویسد: «در زمانی که زالیخان به بلوک کوهمره رفت، اسماعیل‌خان به شیراز رفت که موافقت مرکز را جهت غارت زالیخان جلب کند؛ اما موفق نشد و به کازرون آمد. ولایت ممسنی را شاه به قوام‌التجار داد، یکسال اسماعیل‌خان کلانتر بود، بعد از یکسال معزول گشت، بوشهری، ولایت را به کدخدایان داد و گفت کلانتر نمی‌خواهید، بروید و زراعت کنید، من پنج یک محصول را به‌جای مالیات می‌گیرم و دیونه سری (مالیات دیوانسالاری) نمی‌گیرم» (Mann ,1910 :18). طبق این روایات زالی خان بعداً کلانتر شد. مجیدی در این باره می‌نویسد:

* حسینقلی‌خان فرند شریف‌خان بکش، نصیرخان برادرش را به‌دلیل رقابت در تصدی منصب کلانتری به قتل می‌رساند (وقایع‌الاتفاقیه، ۱۳٦۲ :۵۹٤).

«زالیخان کلانتر بخش گرمسیر و فتح‌اللـه‌خـان بـرادر اسماعیل‌خان کلـانتر بخـش سردسـیری ایـل جاویـد گردید» (مجیدی، ۲۵۲:۱۳۷۱). اگرچه در اسناد محلی موجـود در دسـت مـردم طایفـۀ جاویـد، نـامی از فـتح‌اللـه‌خـان بـرده نشـده اسـت، اسـنادی در زمـان شریف‌خان بکش توسط فتح‌اللـه‌خـان تأییـد و تنفیـذ شده است کـه نشـان از نفـوذ او در طایفـۀ جاویـد و بکش در زمان شریف‌خان داشته است (سـند شـمارۀ ۱۵). طبق اسناد محلـی، بیشـتر امـور ایـل جاویـد در اختیار زالی‌خان بوده اسـت (سـند شـمارۀ ۱۶). طبـق سنگ نگاره‌های گورستانی، رضاقلی‌خـان سـه فرزنـد داشته (سنگ‌نگارۀ شمارۀ ۹ و ۱۵) و تنهـا زالـی‌خـان منصب کلانتری را بر عهده داشته است. بعـد از زالـی خان، رضاقلی‌خان فرزند آزادخان (سنگ‌نگارۀ شـمارۀ ۹)، کلانتر شد. دربارۀ رتق و فتق امور طایفۀ جاوید و بکش توسط رضاقلی‌خان آمده است: «رضـاقلی‌خـان طبق روایات سینه به سینه و اسناد خانوادگی، نـه‌تنهـا در طایفۀ جاویـد، کلـانتر مطلـق بـود، بلکـه در امـور منطقه، خاصه طایفۀ بکش دارای نفوذ بوده، به‌طـوری که در عزل و نصـب کدخـدایان ایـن طایفـه دخالـت داشته و جمع‌آوری مالیات بخشی از اراضی بکـش را عهده‌دار بوده است» (مصاحبۀ شـمارۀ پـنج). بـر ایـن اساس باید گفت رابطۀ رضـاقلی‌خـان و معـین‌التجـار بوشهری موجب قدرتمندی او شـده بـود؛ مخصوصـاً به‌دلیل اختلاف بر سر جانشـینی منصـب کلـانتری در طایفۀ بکش بین بهادرخـان و اسـکندرخان و دخالـت سران قشقایی در حمایت از بهادرخان (ایلامی، ۱۳۹۲: ۱۵۷)، نفوذ او در طایفۀ بکـش در ایـن دوره افـزایش یافته بود. این افزایش حوزۀ نفوذ و قدرت او در ادامه مورد کینه و دشمنی فتح‌اللـه‌خان و رقابت دیگران با او شد؛ به‌گونـه‌ای کـه از کلـانتری کنـار رفـت و شـاید درست آن اسـت کـه کنـار گذاشـته شـد. طبـق نامـۀ بوشـهری بـه رضـاقلی‌خـان و سـفارش ایشـان بـه غلامعلی‌خان و قوام‌الملک، او توسط بوشهری از مقام کلانتری جاوید ماهوری خلع شد (سـند شـمارۀ ۱۷). رضاقلی‌خان بعداً در مهمانی که در منـزل خـودش در روستای پادراز برگزار شـده بـود، بـه‌علـت بـودن یـا برگشت مجدد به قدرت و حذف رُقبـا و متحـدکردن منطقـۀ جاویـد و همچنـین اختلـاف او بـا خـانوادۀ بوشهری‌ها با توطئۀ ائتلافی برخی از کدخدایان جاوید و خوانینی چون فتح‌اللـه‌خان و اسـکندرخان شـبانه در منـزل خـود کشـته و اسـکندرخان جانشـین او شـد (مصاحبۀ شمارۀ سه و پنج). برکنـاری و کشـته‌شـدن رضاقلی‌خان و بعداً دیگر کلانتران طایفۀ جاوید، ناشی از نفوذ، نزدیکی و وابستگی سران محلـی جاویـد بـه خاندان بوشهری، ترس بوشهری‌ها از قدرت بلامنـازع یک کلـانتر و وحـدت در منطقـۀ جاویـد و همچنـین رقابت سران طایفـۀ جاویـد بـر سـر تصـدی منصـب کلـانتری بـوده اسـت. ایـن رقابـت‌هـایی کـه توسـط بوشهری‌هـا سـاخته و پرداختـه مـی‌شـد، بعـداً میـان اسکندرخان و خلیل‌خان، کلـانتران تیـره‌هـای جاویـد ماهوری نیز بر سر مقام ریاسـت روی داد. بـه اسـتناد اسـناد محلـی، نیمـی از طایفـۀ جاویـد در اختیـار اسـکندرخان قـرار گرفـت؛ امـا بعـداً اسـکندرخان از ریاست کناره گرفت و کلانتری بخش جاوید ماهوری در تصرف خلیل‌خـان درآمـد (سـند شـمارۀ ۱۳). در جریان تقسیم منطقه، جاوید مـاهوری بـه خلیـل‌خـان رسید. اقتـداری دربـارۀ خـوانین جاویـد مـی‌نویسـد: «مقارن نفوذ امامقلی‌خان رستم، خلیل‌خـان در بخـش جاوید ماهوری و فتح‌اللـه‌خان در جاوید له لـه کلـانتر بودند» (اقتداری، ۵۸۵:۱۳۵۹). در بخش طایفۀ جاوید ماهوری خلیل‌خان نیز چـون بـه کلـانتری رسـید، بـا استفاده از عناصـر خویشـاوندی و ارتبـاط معاضـدتی قوی با کدخدایان و مردم جاوید ماهوری به کلـانتری خود استحکام بخشید. طبق نامۀ خلیل‌خان به سه نفـر از کدخدایان جاویـد، او چیـزی جـز رضـایت مـردم

نمی‌خواست؛ بنابراین او کلانتری بوده است که مسائل منطقه را با رایزنی با کدخدایان و مردم انجام می‌داد (سند شمارهٔ ۲۵)، او با انعقاد قراردادی که در نوع خود یک میثاق اجتماعی محکم با کدخدایان جاوید ماهوری بوده است، امور این بخش تمشیت کرد (سند شمارهٔ ٢٤). بعد از ایشان، شاپورخان کلانتر طایفهٔ جاوید ماهوری شد و به رتق و فتق امور جاوید ماهوری پرداخت و در قسمت جاوید له له محمدعلی‌خان بعد از فوت فتح‌الله‌خان کلانتر شد. دربارهٔ خاستگاه اولیهٔ سلسلهٔ کلانتران جاوید نه‌تنها در منابع، در سنگ‌نگاره‌های محلی و اسناد محلی موجود مطلبی یافت نشد؛ اما بعضی از معمرین این خانواده‌ها به نقل از پیشینیان می‌گویند: «نیای سلسلهٔ کلانتری جاوید از منطقهٔ گهگیلویه، چروم و دهدشت به روستای بهلو و ناحیهٔ دژ سفید مهاجرت کرده‌اند» (مصاحبهٔ شمارهٔ سه و چهار). متأسفانه گزارش‌های منابع، اسناد و سنگ‌نگاره‌های گورستانی اطلاع دقیقی از شروع و پایان قطعی مدت‌زمان کلانتری کلانترها در طایفهٔ جاوید به دست نمی‌دهند؛ اما تقدم و تأخر یا بودن و نبودن در منصب کلانتری برخی از خوانین این منطقه، کاملاً روشن است و چنین به نظر می‌رسد که اختلافات داخلی و چالش و زد و خورد بین بزرگان جاویدی، دخالت بوشهری و تقسیم جاوید به دو حوزهٔ مدیریتی زمینه‌ساز پایان بخشی به نظام کلانتری را رقم زد؛ زیرا پس از این دوران، کدخداها جای آنها را گرفتند؛ موضوعی که در پژوهش‌های بعدی می‌تواند بررسی شود.

نتیجه

بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد مدیریت ایلی طایفهٔ جاوید تا زمان باقرخان، در دورهٔ زندیه، کدخدامحور بوده است و نیای کلانتران این ناحیه شغل نظامی داشته‌اند؛ اما نظام کلانتری ایل ممسنی در زمان قاجار تحت تأثیر عواملی ازجمله دشمنی با حکومت مرکزی، دخالت خاندان بوشهری و رقابت و ستیز با سران قشقایی، دچار تغییرات شدیدی شد. این تغییرات باعث حذف تعداد زیادی از کلانتران و وابستگی خوانین نوظهور شد. در طایفهٔ جاوید با قتل باقرخان جاویدی توسط مردم، جاوید له له به‌دلیل شورش علیه زندیه و احتمالاً حمایت از قاجارها، نسل جدیدی در خانوادهٔ کلانتری این ناحیه در عرصهٔ تحولات سیاسی–اجتماعی طایفه ظهور کرد. طبق اسناد محلی موجود نزد مردم منطقه و مقایسهٔ تطبیقی سنگ‌نگاره‌های گورستانی، نظام کلانتر مدیری طایفهٔ جاوید با آمدن قاید خسرو و بعداً تنفیذ قراردادها و رتق و فتق امور طایفه به دست کدخدایان و ریش‌سفیدان، مجدداً به نظام کدخداسالاری تغییر پیدا کرد. البته ردهٔ کلانتری خانوادهٔ مذکور با حالت تضعیف‌شده‌ای به حیات سیاسی و اجتماعی خود ادامه داد و مورد احترام مردم بود. واگذاری املاک منطقهٔ ممسنی و طایفهٔ جاوید به معین‌التجار بوشهری و ورود و دخالت او در تحولات سیاسی–اجتماعی منطقه، باعث اختلاف طایفه‌ای، گسست اجتماعی و رقابت خانوادهٔ کلانتری در انتصابات مدیر ایلی شد. این اختلاف‌ها نائرهٔ جنگ و خونریزی و برادرکشی را در این طایفه به اوج خود رسانید. بعد از اتمام دوران کدخداسالاری، در رقابت خانواده‌های خانی برای رسیدن به قدرت، بعد از اولاد شهبازخانی، خانوادهٔ رستم‌خانی وارد مدیریت طایفه شد و در توطئه‌ای با کشته‌شدن رضاقلی‌خان فرزند آزادخان، به آخر عمر خود نزدیک شد. در رقابت اولاد قایدخلیل در دعوای بین اسماعیل‌خان و مرتضی قلی‌خان، این رقابت شدت بیشتری گرفت. حمایت کدخداهای جاوید ماهوری از مرتضی قلی‌خان باعث ملتهب‌ترشدن این ستیز و رقابت شد و درنهایت به کشته‌شدن مرتضی قلی‌خان توسط اسماعیل‌خان منجر شد. قاجارها بارها

با اخذ رشوه، رقم کلانتری و خلعت کلانتری را بین اسماعیل‌خان و خان بابا خان تغییر دادند. در مبارزهٔ زالی خان با اسماعیل‌خان، همین قاجارها بار دیگر اولاد رستم‌خانی را به قدرت بازگرداندند. آن‌چنان که ذکر شد، حمایت گاه و بیگاه خانوادهٔ بوشهری و همچنین اختلاف‌افکنی آنها، باعث انشقاق طایفهٔ جاوید به دو بخش ماهوری و له له شد. حذف اسکندرخان از گردونهٔ قدرت و رقابت، ریاست خلیل‌خان بر بخش طایفهٔ ماهوری و فتح‌الله‌خان بر بخش جاوید له له، سرآغاز گسست اجتماعی در طایفهٔ جاوید شد؛ به‌گونه‌ای که این تفکیک باعث شد تا آیندهٔ این طایفه در مواجه با مسائلی همچون مأموران انگلیسی و کارگزاران حکومتی قاجار و سران قشقایی با افقی تاریک روبه‌رو شود.

منابع و مآخذ

۱. آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۷)، *ایران بین دو انقلاب*، ترجمهٔ کاظم فیروزمند و دیگران، تهران: مرکز، چ دوازدهم.

۲. استخری، ابواسحاق (۱۳٦۸)، *مسالک و ممالک*، تهران: علمی و فرهنگی، چ سوم.

۳. اسدپور، حمید و اسحاقی، عارف- الف- (۱۳۹۳)، «اهمیت جغرافیای ممسنی و نقش تمدنی آن در کرانه‌های خلیج‌فارس»، *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*، س۵، ش۱۷، ص ۱۱۵ تا ۱۴۳.

٤. اسدپور، حمید و اسحاقی، عارف- ب- (۱۳۹۳)، «دست‌اندازی معین‌التجار به اراضی شولستان با تکیه بر اسناد نویافتهٔ طایفهٔ بکش»، *گنجینهٔ اسناد*، سال بیست و چهارم، دفتر اول، بهار ۱۳۹۳، شمارهٔ ۹۳، ص ۳۸ تا ص ۷۹.

۵. اسدپور، حمید و اسحاقی، عارف- ج- (۱۳۹۳)، «بازکاوی ابعاد رویارویی مردم ممسنی با معین‌التجار بوشهری با تکیه بر اسناد نویافتهٔ محلی»، *پژوهش‌های تاریخی*، سال ششم، شماره ۲ (پیاپی۲۲)، ص ۱۹ تا ٤۸.

٦. اقتداری، احمد (۱۳۵۹)، *خوزستان، کهگیلویه و ممسنی*، تهران: انجمن آثار ملی.

۷. اوبرلینگ، پیر (۱۳۸۳)، *کوچ نشینان قشقایی فارس*، ترجمهٔ فرهاد طیبی‌پور، تهران: شیرازه.

۸. ایلامی، بابا خان (۱۳۹۲)، *تاریخ سیاسی، اجتماعی ممسنی*، شیراز: ادیب.

۹. جنگ‌نامهٔ کشم (بی‌تا)، کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، میکرو فیلم‌ها، ٦۹.

۱۰. حبیبی فهلیانی، حسن (۱۳۷۱)، *ممسنی در گذر راه تاریخ*، شیراز: نوید شیراز.

۱۱. رزم‌آرا، حسینعلی (۱۳۳۰)، *فرهنگ جغرافیایی ایران*، ج ۷، استان هفتم، تهران: دایرهٔ جغرافیایی ستاد ارتش.

۱۲. رضاقلی‌میرزا (۱۳٤٦)، *سفرنامهٔ رضاقلی نایب الایاله فارس*، به کوشش اصغر فرمان‌فرمای قاجار، تهران: دانشگاه تهران.

۱۳. سپهر، محمدتقی بن محمدعلی (۱۳۷۷)، *ناسخ‌التواریخ*، به کوشش جهانگیر قائم‌مقامی، تهران: امیر کبیر.

۱٤. شهشهانی، سهیلا (۱۳۵۹)، «نگاهی به تاریخ خوانین ممسنی»، *مجلهٔ آینده*، سال ششم، شمارهٔ ۹ تا ۱۲، ص ۷۲۲ تا ۷۳۰.

۱۵. عکاشه، اسکندرخان (۱۳٦۵)، *تاریخ بختیاری*، تهران: یساولی.

۱٦. غفاری کاشانی، ابوالحسن (۱۳٦۹)، *گلشن مراد*، به اهتمام غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: زرین.

۱۷. فسایی، حسن حسینی (۱۳۸۸)، *فارسنامهٔ ناصری*، تصحیح منصور رستگار فسایی، ج۱و۲، تهران: امیرکبیر، چ چهارم.

۱۸. فتحی، خان‌بابا (۱۳۸۹)، *کلستان در گذار زمان*، شیراز: ساسان.

۱۹. فتحی‌نژاد، نصرالله (۱۳۹۳)، *خاطرات*

نصرالله‌خان فتحی‌نژاد، شیراز: نوید.

۲۰. فلاندن، اوژن (۱۳۸۳)، *سفر به ایران*، ترجمهٔ حسین نور صادقی، تهران: اشراقی.

۲۱. فلسفی، نصرالله (۱۳٤۷)، *زندگانی شاه عباس اول*، ج ۲، تهران: دانشگاه تهران.

۲۲. گرمرودی، میرزافتاح‌خان (۱۳٤۷)، *سفرنامهٔ ممسنی*، به کوشش فتح‌الدین فتاحی، تهران: چاپخانهٔ بانک بازرگانی ایران.

۲۳. لسترنج، گای (۱۳٦٤)، *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*، ترجمهٔ محمود عرفان، تهران: علمی و فرهنگی، چ۲.

۲٤. لایارد، سراوستین (۱۳٦۷)، *سفرنامهٔ لایارد (ماجراهای اولیه در ایران)*، ترجمهٔ مهراب امیری، تهران: وحید.

۲۵. لمبتون، آن. ک. س (۱۳٦۳)، *سیری در تاریخ ایران بعد از اسلام*، ترجمهٔ یعقوب آژند، تهران: امیر کبیر، ۱۳٦۳.

۲٦. مجیدی کرائی، نورمحمد (۱۳۷۱)، *تاریخ و جغرافیای ممسنی*، تهران: علمی و فرهنگی.

۲۷. مقدسی، ابوعبدالله محمدابن احمد (۱۳٦۱)، *احسن التقاسیم فی المعرفة الاقالیم*، ج ۲، ترجمهٔ علینقی منزوی، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.

۲۸. میرجعفری حسین و هاشمی اردکانی، مجید (۱۳۵۳)، «فرمان شاه طهماسب صفوب به مولانا رضی‌الدین محمد»، *مجلهٔ بررسی‌های تاریخی*، سال ۹، شمارهٔ ۲، مسلسل ۱۱۰، ص ۵۱ تا ص ۹۵.

۲۹. والهٔ قزوینی اصفهانی، محمدیوسف (۱۳۸۰)، *ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم*، تصحیح محمدرضا نصیری، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

۳۰. موسوی نامی اصفهانی، محمدصادق (۱۳٦۳)، *تاریخ گیتی گشا*، تهران: اقبال.

۳۱. وقایع‌الاتفاقیه (۱۳٦۲)، مجموعه گزارش‌های خفیه‌نویسان انگلیس در ولایات جنوبی از سال ۱۲۹۱ تا ۱۳۲۲ قمری به کوشش سعیدی سیرجانی، تهران: نوین.

مصاحبه‌ها

۳۲. مصاحبهٔ شمارهٔ یک: مصاحبه با ایرج کریمی، فرزند ملا بهزاد از ضابطین حکومتی و کدخدای تیرهٔ میساربی جاوید، محل مصاحبه: شیراز، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۸/٦/۱۲.

۳۳. مصاحبهٔ شمارهٔ دو: مصاحبه با رضا زارعی از معمرین تیرهٔ تنگ پهنای جاوید در کلستان، محل مصاحبه: شیراز، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۳/۷/۱۱.

۳٤. مصاحبهٔ شمارهٔ سه: مصاحبه با خانقلی رضازاده از معمرین روستای پادراز، اولاد شهبازخانی، محل مصاحبه: پادراز جاوید، تاریخ مصاحبه ۱۳۹۰/۱۱/۱۵.

۳۵. مصاحبهٔ شمارهٔ چهار: مصاحبه با علی جاودان از معمرین خانوادهٔ جاودانی، اولاد رحیم‌خانی، محل مصاحبه: مورکی جاوید، تاریخ مصاحبه ۱٤۰۰/٦/۲۵.

۳٦. مصاحبهٔ شمارهٔ پنج: مصاحبه با کاظم آزادی از خانوادهٔ آزادی، اولاد رستم‌خانی، محل مصاحبه: نورآباد ممسنی، تاریخ مصاحبه ۱٤۰۰/٦/۲۷.

منابع لاتین

39. Baring , Walter (1882). *Reportes on a journey to Shushtar*. Dizful , Behbahan , and Shiraz , Tehran , vol2.

40. Mann, Oskar (1910). *Die Mundarten der Lur-Stamme im Sudwestlichen Persien*. Berlin .

41. Monteith , William (1857). *Notes on the routes from bushire to shiraz. journal of royal Geographical*, society of London , vol.27.

فایل پیوست اسناد

الف- اسناد

سند ۱. محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ خانعلی‌خان رستم نزد هوشنگ خسروی

سند ۲- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملا الیاس جاویدی، کدخدای تیرهٔ کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

سند ۳- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملا الیاس جاویدی کدخدای تیرهٔ کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

سند ٤: محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

سند ٥- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

سند ٦– محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملا الیاس جاویدی کدخدای تیرهٔ کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

سند ۷– محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ خانعلی‌خان رستم نزد هوشنگ خسروی

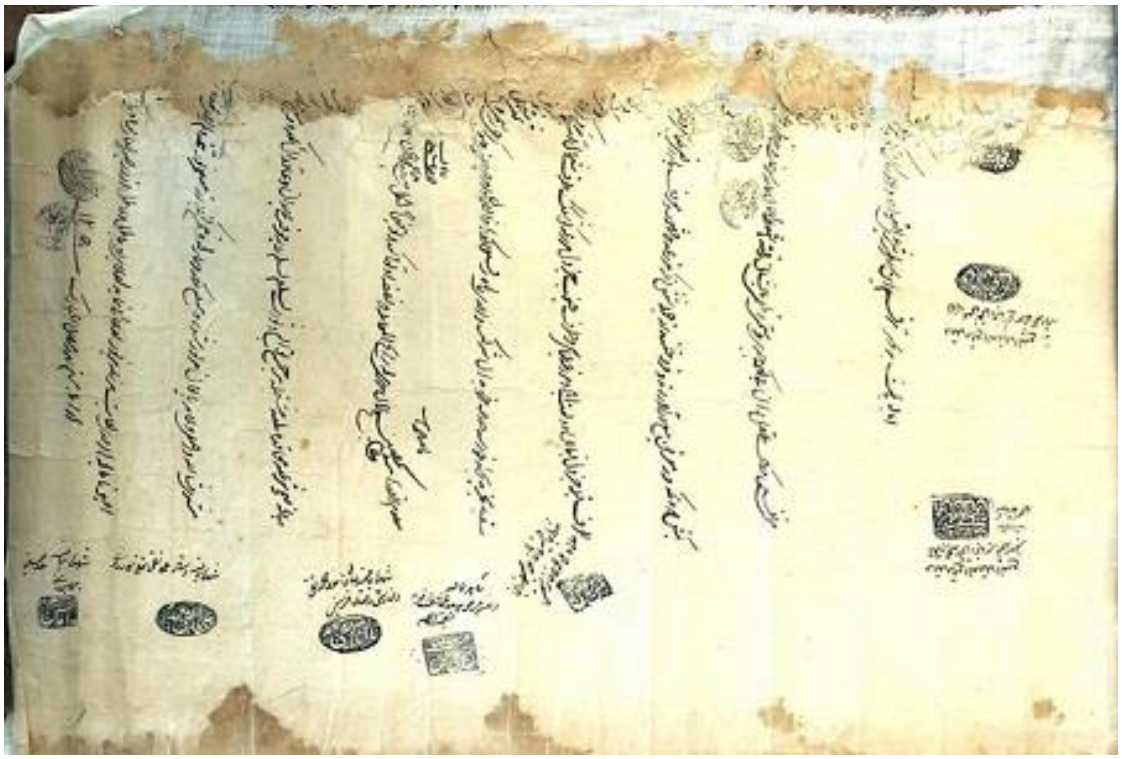

سند ۸- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ خانعلی‌خان رستم نزد هوشنگ خسروی

سند ۹- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ خانعلی‌خان رستم نزد هوشنگ خسروی

سند ۱۰- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

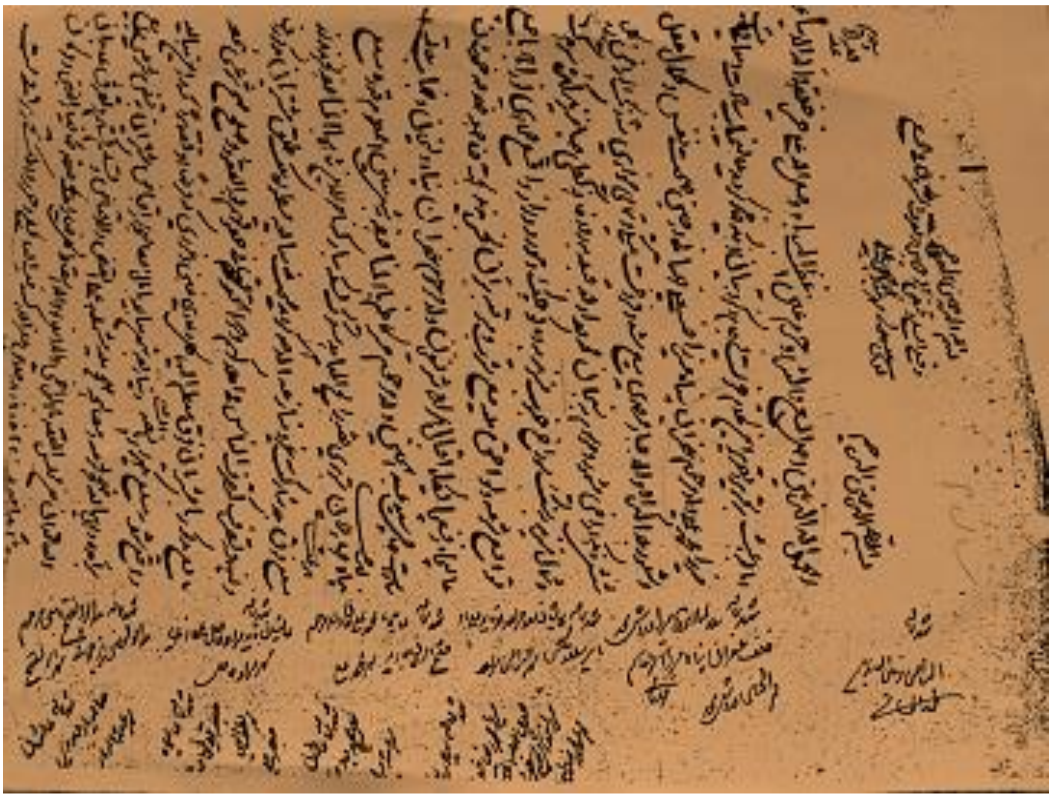

سند ۱۱- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ حاج عبدالحسین موسوی

سند ۱۲- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

سند ۱۳- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملا الیاس جاویدی کدخدای تیرهٔ کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

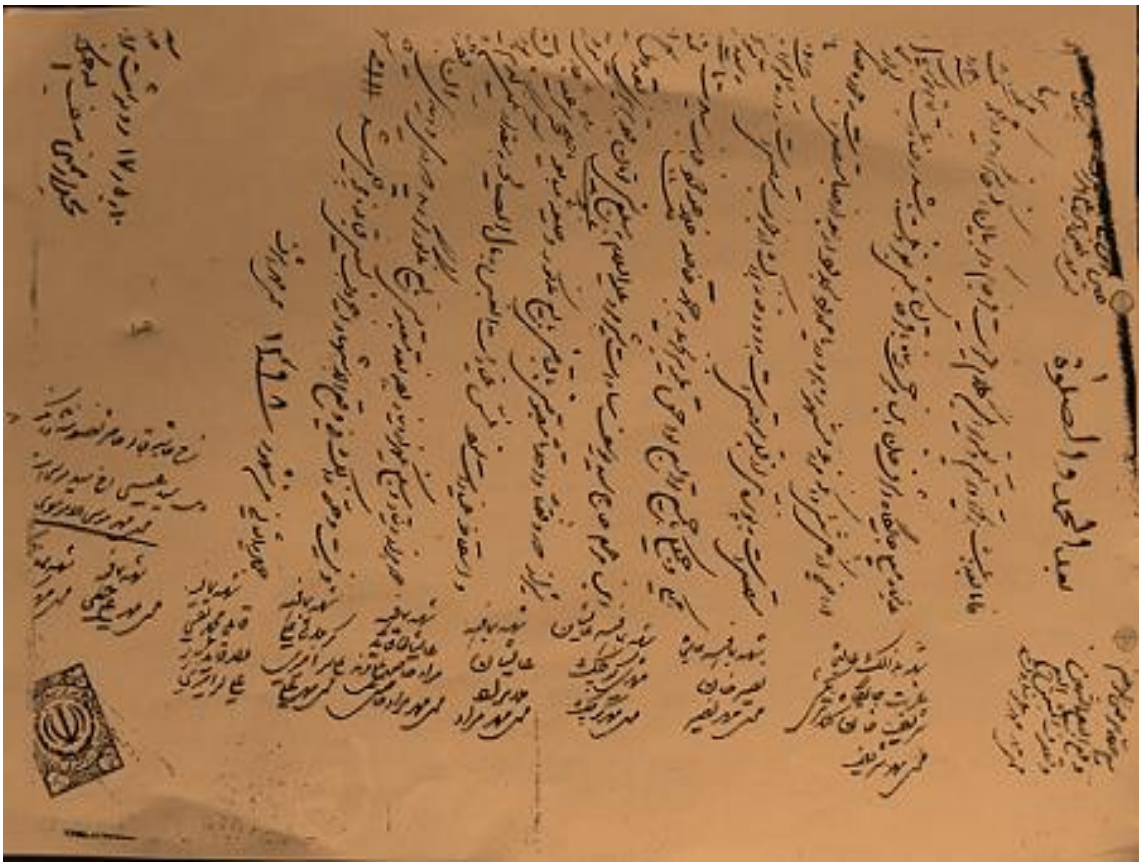

سند۱۴- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ حاج عبدالحسین موسوی

سند ۱۵- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ حاج عبدالحسین موسوی

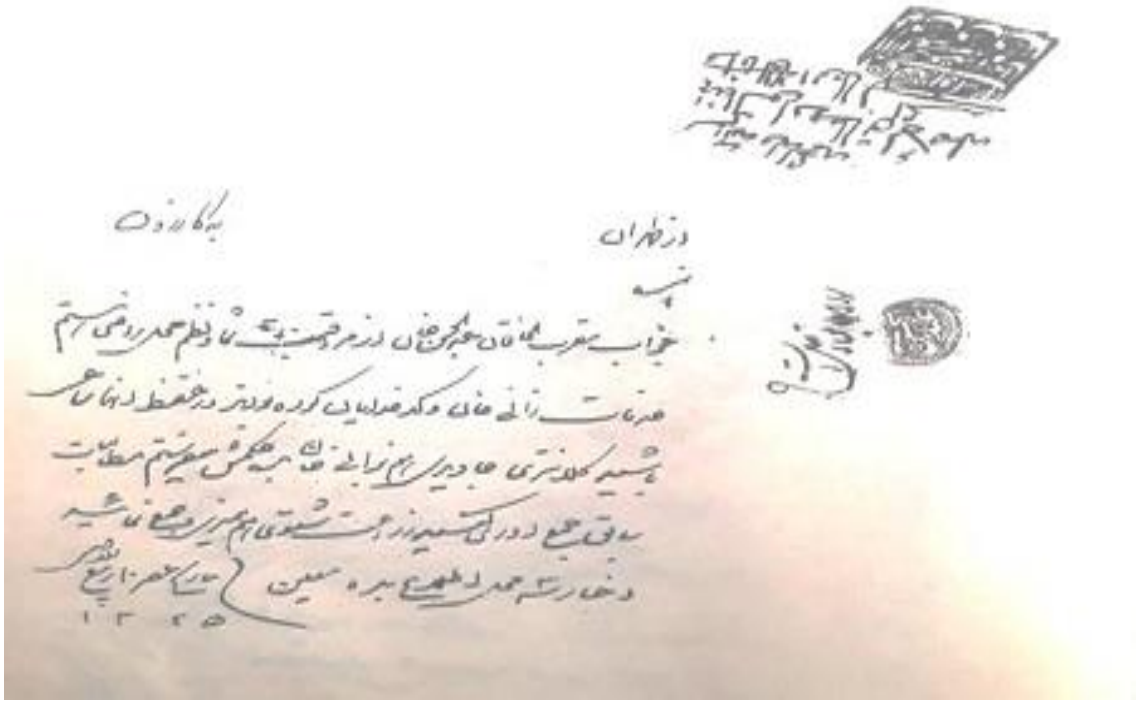

سند ۱۶. محل نگهداری: آرشیو خانوادگی اسناد خانوادهٔ رستم‌خان، نزد خانوادهٔ کرامت‌خان آزادی. انتصاب زالی‌خان به کلانتری جاوید و اخذ مالیات این محال توسط او.

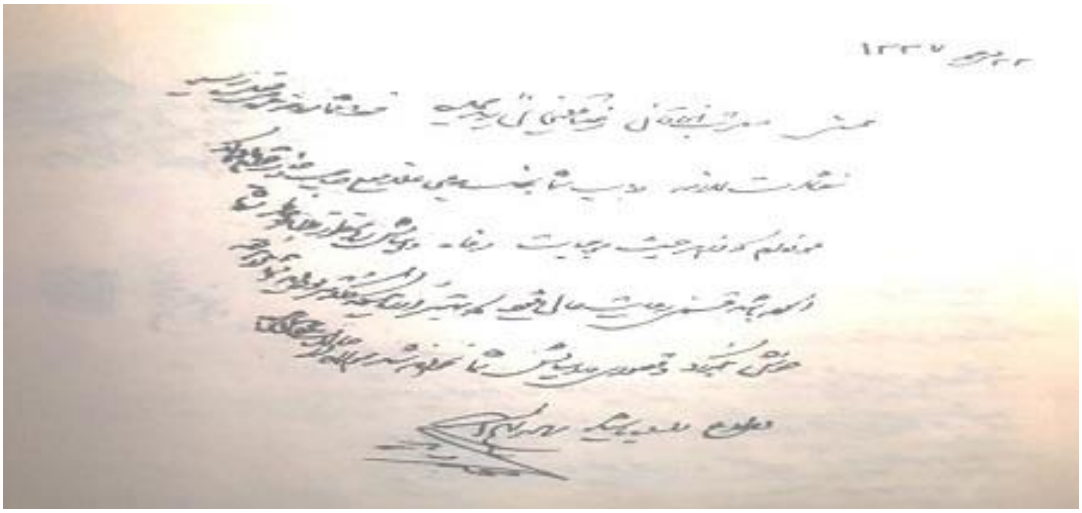

سند ۱۷. محل نگهداری: آرشیو خانوادگی اسناد خانوادهٔ کرامت‌خان آزادی. این سند نشان از تضعیف قدرت رضاقلی‌خان از منصب کلانتری جاوید توسط رقیبان دارد.

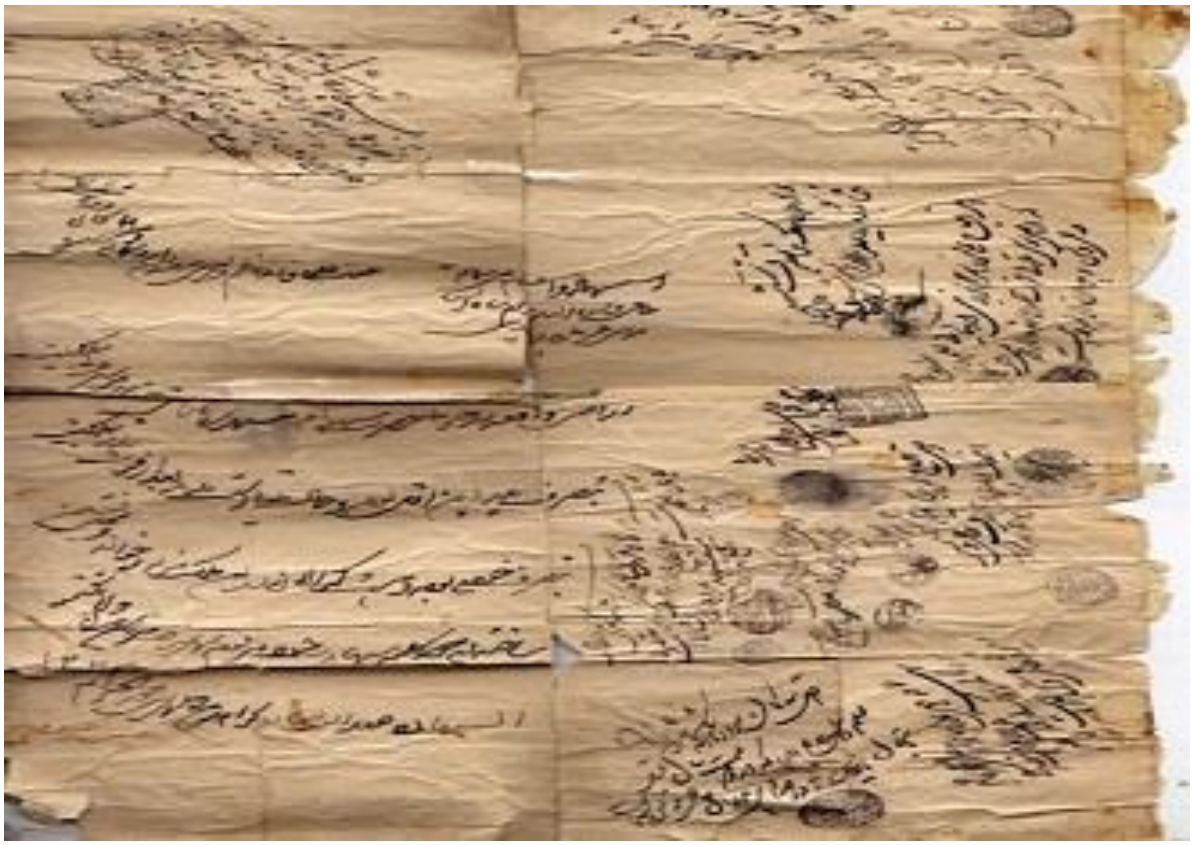

سند ۱۸. محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

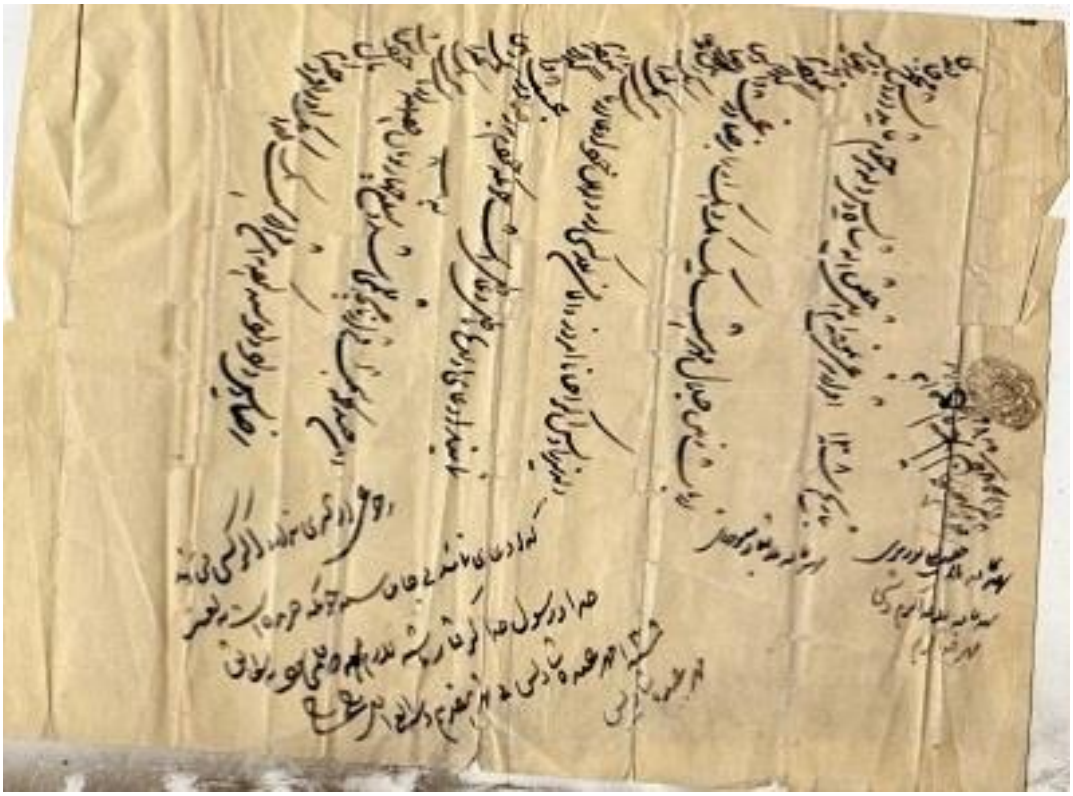

سند ۱۹- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

اسناد ۲۰و۲۱- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

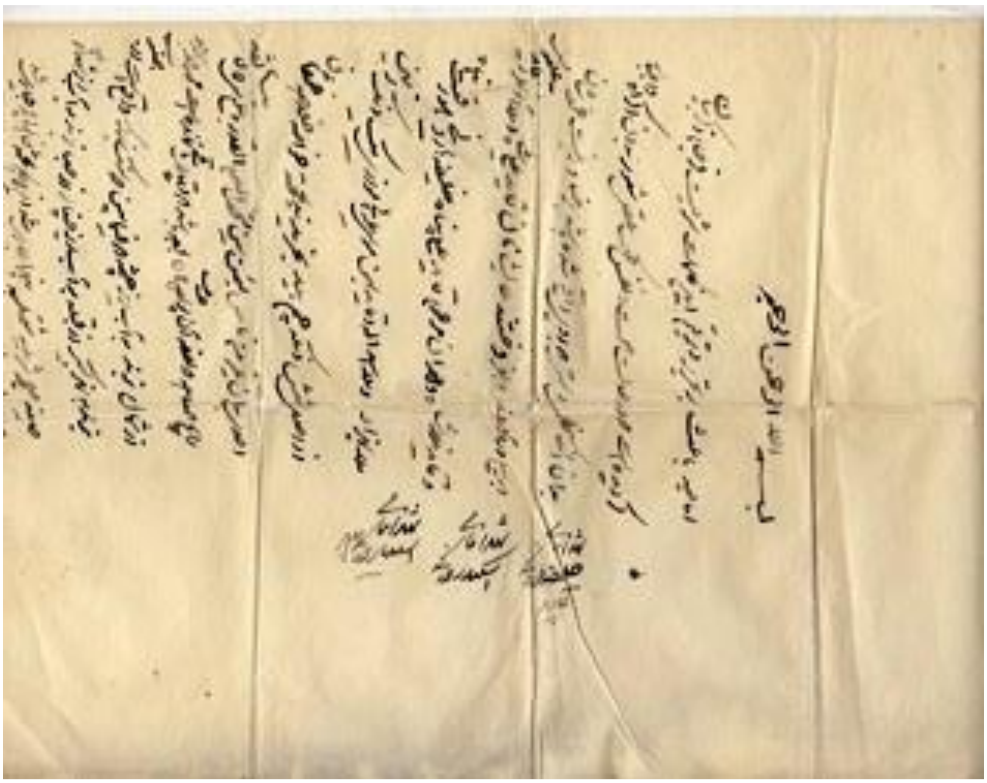

سند۲۲- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

سند ۲۳– محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملا الیاس جاویدی کدخدای تیرهٔ کجایی جاوید نزد مهدی خسروانی

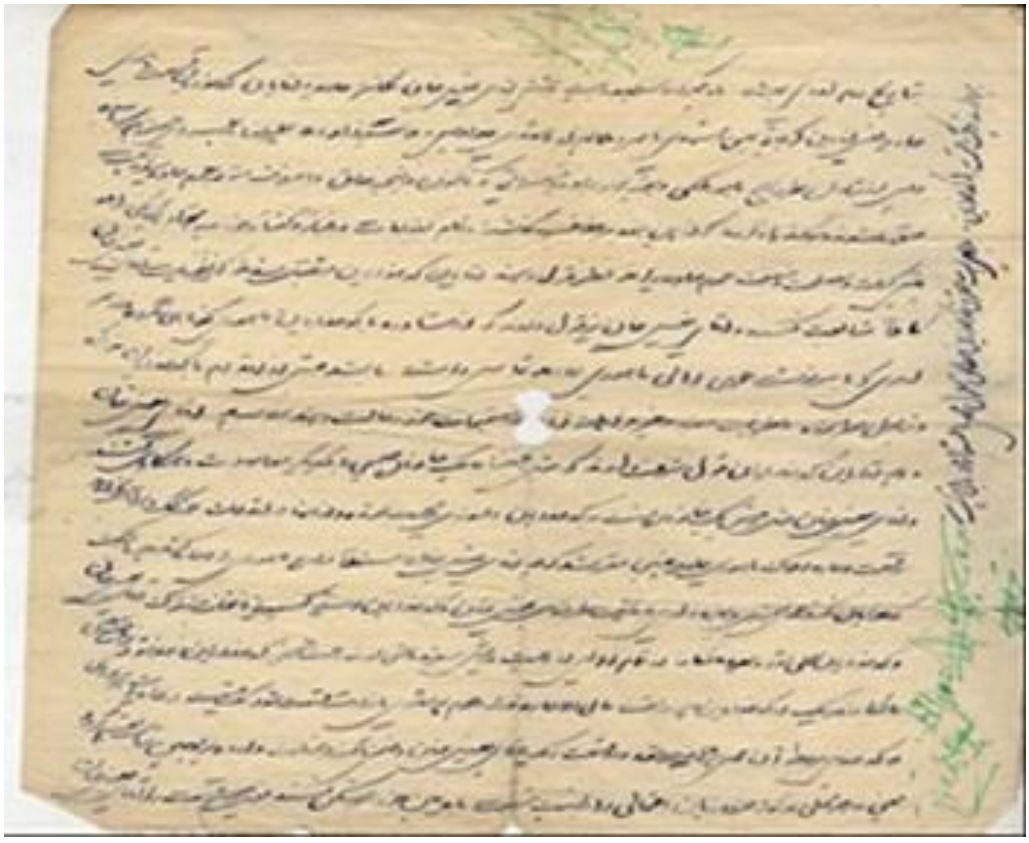

سند۲۴– محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادل ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

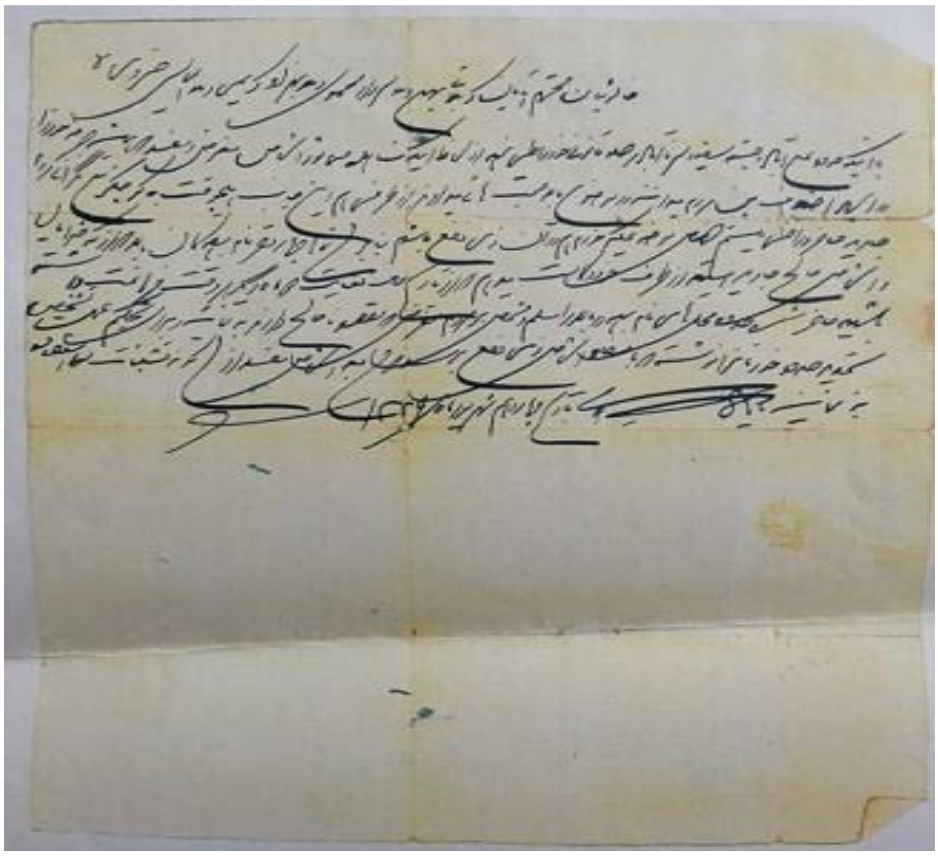

سند ۲۵– محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ ملابهزاد کریمی نزد حاج ایرج کریمی

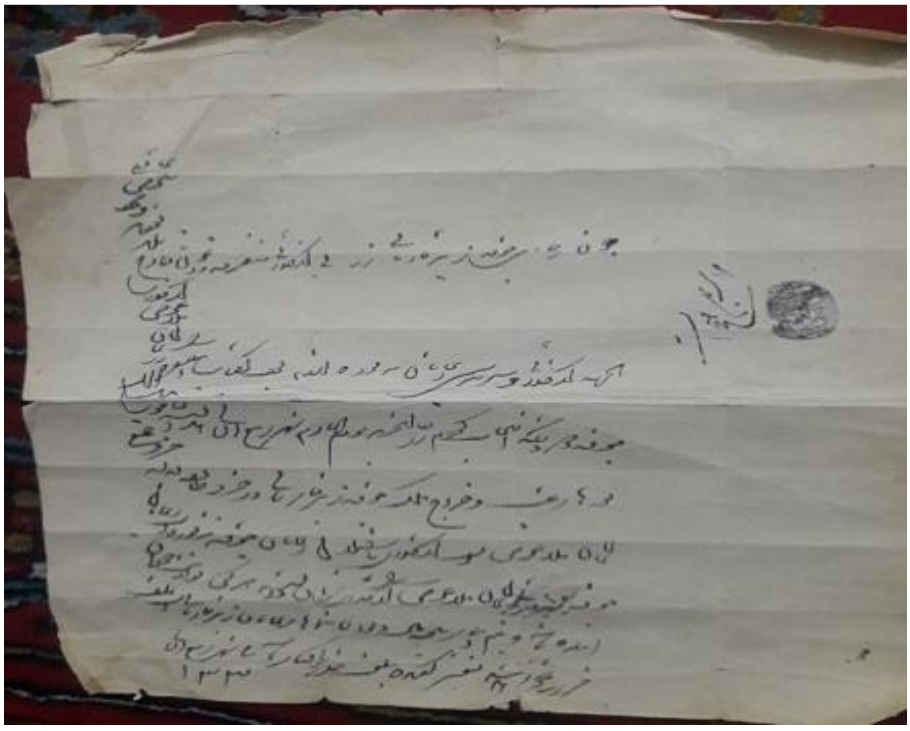

سند۲۶– محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد شخصی خانوادهٔ مُلا عیوض یا اولاد مُلا شفیع دودانگه نزد خانوادهٔ حاج هوشنگ قاعدی

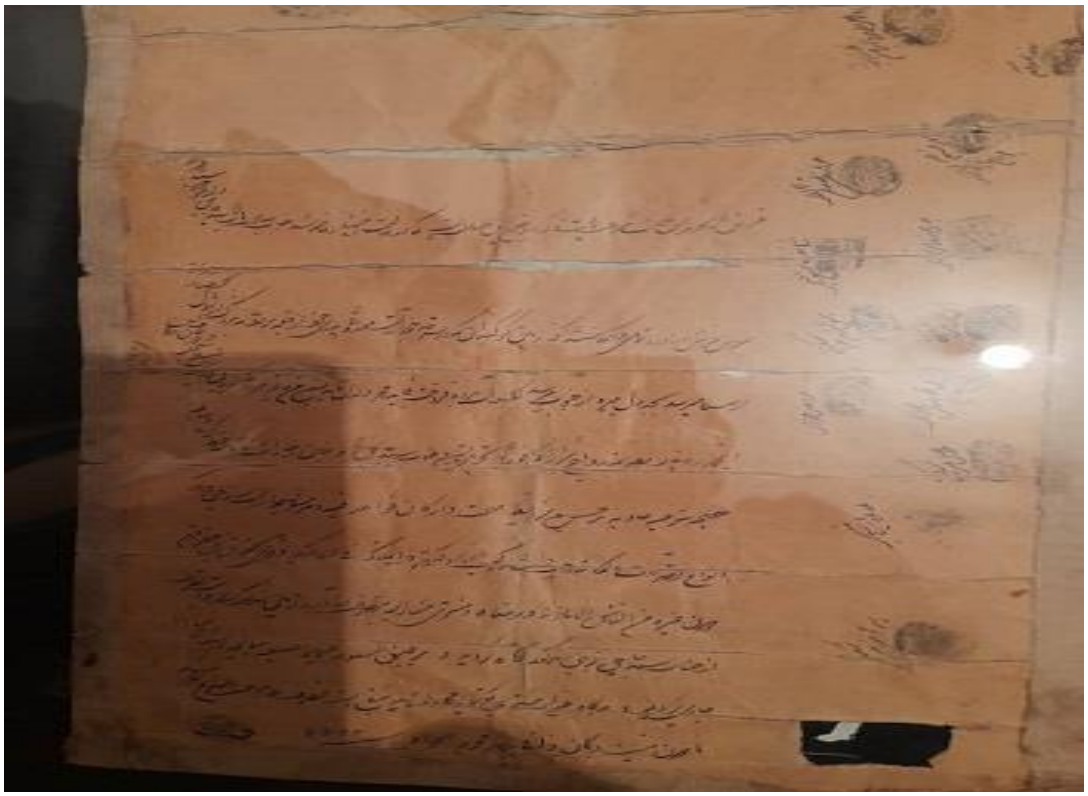

سند۲۷– محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد شخصی خانوادهٔ مُلا عیوض یا اولاد مُلا شفیع دودانگه نزد خانوادهٔ حاج هوشنگ قاعدی

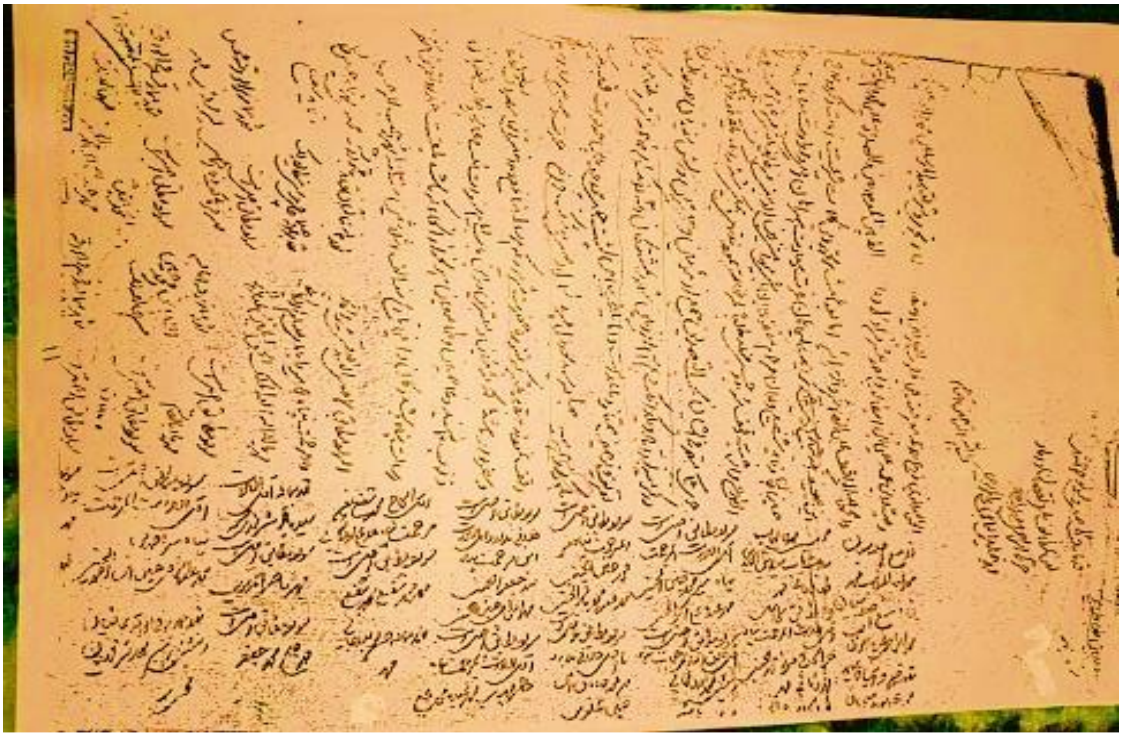

سند ۲۸– محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ حاج عبدالحسین موسوی

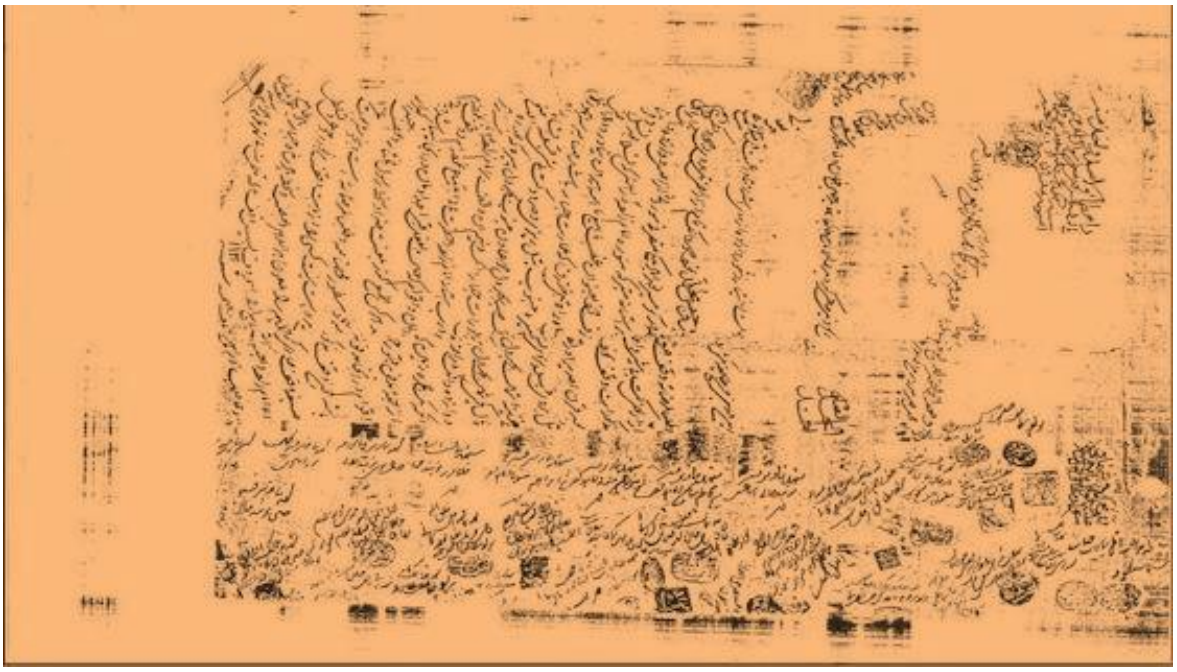

سند۲۹- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ حاج عبدالحسین موسوی

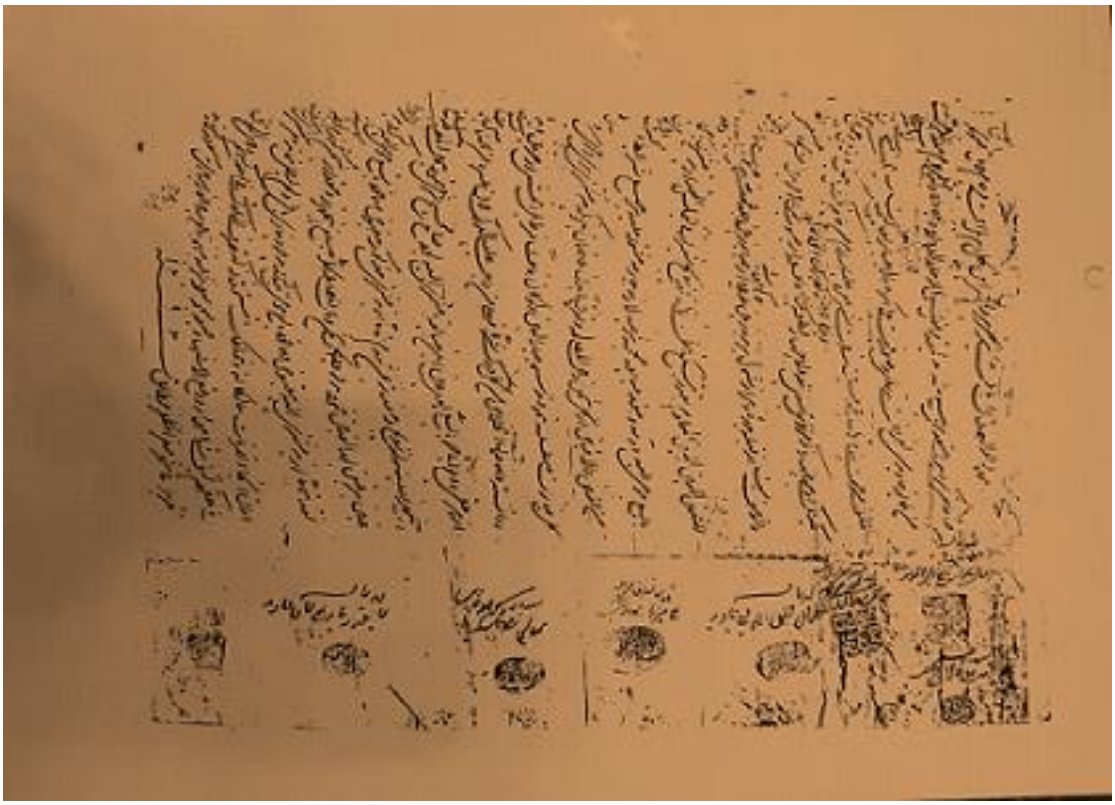

سند۳۰- محل نگهداری: آرشیو شخصی، اسناد خانوادهٔ حاج عبدالحسین موسوی

ب- سنگ‌نگاره‌های گورستانی

١- سنگ‌نگارهٔ وفات عالیجاه حاصل خان ولد مرحمت پناه قاید رحیم جاویدی (متوفی١٣٠٣ ه.ق) و قاید شرون ابن مرحوم زکی‌خان (متوفی١٢٥٨ ه.ق) و خلیل‌الله (متوفی ١١٧٠ ه.ق) ابن مرحوم شاه محمدخان (متوفی ١١٣٠ ه.ق).

٢- وفات جعفرقلی‌خان فرزند مرحوم قاید بابا خان، وفات قاید حسن‌خان مغفور قاید مرادخان جاویدی (متوفی١٣٢٩ ه.ق)، وفات قاید سیاه مرد فرزند قاید حسن‌خان جاویدی (متوفی١٣٥٧ ه.ق)، وفات مُلا گودرز فرزند قاید حسین‌خان جاویدی.

٣- وفات عالیجاه مُلا خانقلی فرزند مرحوم عالیجاه شهبازخان جاویدی (متوفی١٣٣٥ ه.ق) و بی بی سکینه فرزند قاید رشید پیرحسن عبدالله (متوفی١٢٠٦ ه.ق).

٤- وفات مرحوم مُلا علی‌رضا فرزند قاید محمد (متوفی١٣٣٠ ه.ق) و وفات مُلا مصطفی فرزند مرحمت پناه شهبازخان جاویدی (متوفی١٣٣١ ه.ق).

۵- وفات مسمات علیا بی بی زهرا خانم بنت علیجاه محمدباقرخان جاویدی (متوفی۱۲۱۷ ه.ق) و وفات علی‌خان فرزند قاید شروان (متوفی۱۳۱٤ ه.ق).

٦- وفات عایجاه خلیل‌خان فرزند باقرخان جاویدی (متوفی۱۲٤۵ ه.ق) و وفات عالیجاه مرتضی‌قلی‌خان فرزند عالیجاه خان بابا خان (متوفی۱۳۱۰ ه.ق).

۷- وفات عالیجاه سالم‌خان فرزند مرحمت پناه حاصل‌خان جاویدی (متوفی۱۳۳۰ ه.ق).

۸- وفات حاتم‌خان فرزند فرزند عالیجاه حاصل‌خان جاویدی (متوفی۱۳۳۹ ه.ق). در سنگ‌نگارهٔ وفات قاید خسرو کدخدا به تاریخ ۱۱۲۳ آمده است که تاریخ هم‌خوانی ندارد و یا اینکه آن قاید خسرو کدخدا نمی‌تواند باشد.

۹- لوح سنگ خانوادگی: وفات عالیجاه رستم‌خان فرزند رضاقلی‌خان (متوفی۱۲٤۳ ه.ق) و وفات رضاقلی‌خان فرزند رستم‌خان (متوفی۱۲۸۳ ه.ق) و آزادخان فرزند رضاقلی‌خان (متوفی۱۳۱۲ ه.ق) و زالی‌خان فرزند رضاقلی‌خان (متوفی۱۳۳۲ ه.ق) و کاظم‌خان فرزند عالیجاه زالی‌خان (متوفی۱۳۳۷ ه.ق).

۱۰- وفات قاید شکرالله فرزند حسنعلی‌خان جاوید

۱۱- وفات مُلا شیرو فرزند قاید حسین‌خان جاویدی (متوفی۱۳۳۳ ه.ق) و وفات مسمات منیر خانم دختر مرحوم رئیس شاه حسن اردکانی (متوفی۱۲٦۰ ه.ق) و وفات قاید الیاس قاید سیاه مرد جاویدی (متوفی۱۳٦۸ ه.ق) و وفات عالیجاه محمدقلی فرزند عالیجاه فتح‌الله‌خان جاویدی (متوفی۱۳۱۷ ه.ق).

۱۲- وفات اشرف‌الخاقات محمدعلی‌خان فرزند مقرب‌الخاقان فتح‌الله‌خان جاویدی (متوفی۱۳۲۳ ه.ق) و وفات فتح‌الله‌خان ابن مرحوم خلیل‌خان (متوفی۱۲۷۱ه.ق).

۱۳- در انتهای سنگ‌نگارهٔ وفات خان بابا خان فرزند مرحوم عالیجاه فتح‌الله‌خان (متوفی۱۳۲۲ ه.ق) آمده است.

١٤- وفات کَل عالی قلی فرزند مُلا محمود کدخدای تیرهٔ خلیفارین (متوفی۱۳۲۲ه.ق).

١٥- وفات عالیجاه علی‌خان فرزند عالیجاه کریم‌خان (متوفی۱۳۰۳ه.ق) و وفات عالیجاه کریم‌خان فرزند عالیجاه رضاقلی‌خان (متوفی۱۳۲۱ه.ق) و وفات عالیجاه جهانگیرخان فرزند عالیجاه کریم‌خان جاویدی (متوفی۱۳۳۷ه.ق).

١٦- وفات مرحوم رضوان آرامگاه، شمس‌الدین محمد فرزند مرحوم مغفور رئیس نورالدین حسین، فرزند جعفر به تاریخ شهر احدی عشر بعد الالف (١٠١١).

۱۷- وفات مرحوم مغفور رئیس اشرف نفر فرزند قیصر به تاریخ محرم‌الحرام فی سنه خمس مئه بعد الالف (۱۱۰۵).

۱۸- سنگ‌نگارۀ اله قلی فرزند جنت مکان قاید حیدر رضازادۀ جاویدی (متوفی ۱۳۷۱ ه.ق). در این رابطه پژوهشگر سه سنگ قبر از اولاد شهبازخانی را بررسی کرده است، طبق مقایسۀ سنگ‌نگاره‌های، اللهقلی فرزند صدق مُلا خانقلی جاویدی (متوفی ۱۳۱۰ ه.ق) و عالیجاه مُلا خانقلی فرزند مرحوم عالیجاه شهبازخان جاویدی (متوفی۱۳۳۵ ه.ق)، فقط اللهقلی‌خان فرزند حیدر دارای مقام کلانتری طایفۀ جاوید بوده است.

۱۹- سنگ‌نگارۀ وفات مرحوم قایذ مُلا نصرالله، فرزند صدق قاید حاجی حسن، فرزند قاید محمدعلی، فرزند مرحوم قاید قربانعلی، فرزند قاید حاجی حسین.

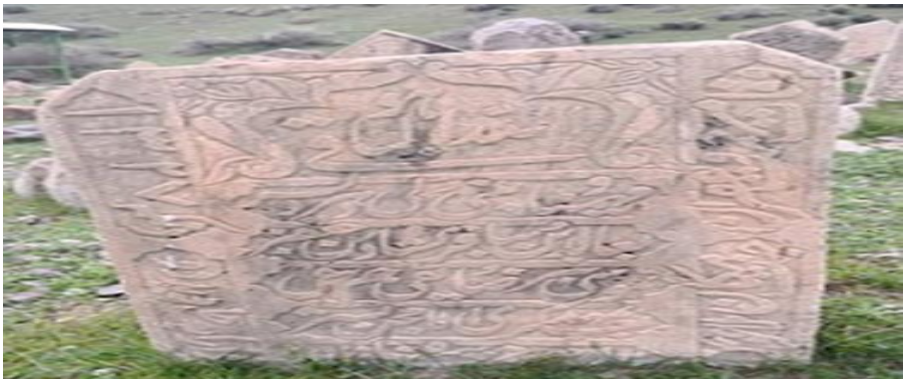

۲۰- سنگ‌نگارۀ وفات مرحمت و غفران جنت مکان مُلاعوض ولد صدق قاید داراب جاوید دودنگه متوفی ۱۳۲۷ قمری. نام‌برده کدخدای هم‌زمان دو جوقۀ دودانگه و زیر فاریابی جاوید بودند.